

MOT DAG OG FASCISMEN

- motdagistisk antifascisme i teori og praksis

Av

Torbjørn Klippenvåg Pettersen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo

Høsten 2007

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD.....	4
INNLEDNING.....	6
1. Organisasjonen	7
2. Tidligere forskning	10
3. Kildematerialet	13
4. Problemstillingen	16
DEL I.....	18
1. Generelt	18
2. Den økonomiske verdenskrise	20
3. Tyskland	22
4. Italia.....	24
5. Norge	26
I. Pronunciamento	26
II. Nasjonal Samling.....	29
6. Antisemittismen - perspektivmangfold	32
7. Foran en ny verdenskrig	36
8. Oppsummering	37
DEL II	39
1. Studentersamfundet	40
2. Forumslaget 17. april 1934.....	44
3. Åndskamp.....	46
4. Opplysningsvirksomhet.....	49
I. Fram Forlag og Arbeidernes Leksikon	50
II. Arbeidernes Aftenskole	52
5. Kritikk	54
I. Krisepolitikken.....	55
II. Åndelig kapitulasjon.....	56
III. Samlingsbestrebelse	58
6. Solidaritet	59
7. Oppsummering	61
KONKLUSJON	64

ETTERORD	68
LITTERATUR OG KILDER.....	70

FORORD

Første gang jeg støtte på Erling Falk og Mot Dag var da jeg som 15 år gammel anti-røyker, avholdsmann og AUfer leste Einar Gerhardsens *Unge år* (1974) for første gang, og forstod at jeg måtte foreta meg noe. Det ble slitsomt å være ungdommelig engasjert på en måte som alle foreldrene i nabolaget applauderte, en tid senere var jeg dermed partipolitisk uavhengig og vel bevandret i så vel tobakkens som i hjemmebrentens verden.

Som ledd i denne prosessen hadde jeg lest Trygve Bulls *Mot Dag og Erling Falk* (1955), særlig Falk blir jo ikke bare malt med vakre farger i Gerhardsens erindringer. Bull ser også tilslutningen til Mot Dag som del av et ungdomsopprør, jamfør André Bjerkes historie-filosofiske tese:

Fordi ungdommen oppleves som en dypt urettferdig tilstand, må ynglingen reagere mot all urett; han er konstitusjonell radikal. [...] Men ynglingens radikalisme går dypere enn til indignasjonen. Opprøret er selve *den forbudte lek*.¹

Falk og hans menn har således vært, om enn perifert, del av min forstillingsverden i omlag 10 år i skrivende stund (jeg er 25 år), - med andre ord er også mitt vitenskapelige utgangspunkt en hjemmebrentsdunk. (Det er å håpe at jeg ikke har gått i sirkel.)

Noen takksigelser hører med: Takk til professor Jorunn Bjørgum for å ha veiledet oppgaven. Hun har ikke fått anledning til å lese hele oppgaven, og skal av denne og alle andre grunner ikke gjøres ansvarlig for innholdet. Takk til de av mine venner som ofte og gjerne forhindrede at jeg ble en satirisk figur av Erling Christie:

FORSKEREN

Dosenten
(med noe som ligner begeistring)

Du husker troligvis min analyse
i Humanistisk Tenkning
(årgang seksti, hefte fem)
hvor jeg beviste...

Et øyeblikk står jorden

¹ Bjerke, André: "Erling Falk og hans menn", s. 130-151 i *Vitenskapen og livet*, Oslo 1958, s. 140.

pietetsfullt stille.

Og ellers takk til kjente og ukjente som i to år velvillig har latt seg overrisle av anekdoter som de knappest har hatt interesse av, - hva pokker skal jeg snakke om nå?

Oslo, høsten 2007 – Torbjørn K. Pettersen

INNLEDNING

Den kommunistiske forening Mot Dag er emnet for min masteroppgave, en relativt liten gruppe som i de årene den manøvrerte i det norske politiske landskapet (1922-1936) utviklet seg til ”den mest sammensveiste politiske organisasjon som overhodet har bestått i de nordiske land”, ifølge Johan Vogt, en av gruppens mer fremstående medlemmer.²

Mot Dags leder gjennom alle år var Erling Falk (1887-1940), som høsten 1918 kom tilbake til Norge etter elleve år i USA. Her hadde han hatt forskjelligartede jobber og gjennomført et studium i bedriftsøkonomi, men viktigst i denne sammenheng: I Chicago vanket han i kretsen rundt Bill Haywood og Vincent St. John, ledende menn i den syndikalistiske fagforeningsbevegelsen *Industrial Workers of the World (IWW)*.³ Falk var således politisk interessert. Ifølge Trygve Bull ”kan [det] neppe være tvil om at Falk reiste hjem med den faste forvisning å spille en rolle i den kamp om samfunnsmakten som han gikk ut fra forestod”,⁴ ettersom ”den russiske revolusjon [...] begynte å smitte over på mellom- og vesteuropeiske land”.⁵

Etter hvert knyttet Falk til seg en liten gjeng studenter, syv i alt,⁶ som sammen med Sigurd Hoel gav ut det første nummeret av tidsskriftet *Mot Dag* om høsten 1921. Ut av tidsskriftredaksjonen sprang i mars 1922 ”Den kommunistiske forening Mot Dag”, som ble tilsluttet *Det Norske Arbeiderparti (DNA)*. Hovedsakelig var det studenter som ble medlemmer, ”embetsmannssønner hvis fedre hadde tilhørt 80-årenes politiske elite”, som Aksel Zachariassen skriver.⁷ ”De fleste av sønnene var skolelys”, skriver han videre, ”og hørte innenfor sine respektive områder til de mest lovende ved Universitetet.”⁸

Mest kjent er rollen Mot Dag spilte i ’den store partistrid’, som i november 1923 førte til splittelse av DNA og konstituering av *Norges Kommunistiske Parti (NKP)*. Deretter ble

² Vogt, Johan: ”Erling Falk og ’Mot Dag’”, s. 20-37 i *Samtaler på en forstadsbane og andre essays*, Oslo 1953, s. 23.

³ Bull, Trygve: *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1987, s. 26.

⁴ *op.cit.*, s. 28.

⁵ *ibid.*

⁶ John Hazeland, Arne Ording, Axel Sømme, Trond Hegna, Åke Anker Ording, Viggo Hansteen og Johan Vogt.

⁷ Zachariassen, Aksel: *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*, Oslo 1977, s. 215.

⁸ *ibid.*

gruppen ekskludert fra DNA i 1925, utløst av politisk uenighet om fortsatt militærstreik eller ikke, var en tid etter medlem av NKP (1926-1928), og opererte i årene 1928-1936 som frittstående gruppe med vekt på opplysningsarbeid og forlagsdrift. I 1936 gikk gruppen kollektivt tilbake til DNA, med noen unntak. Blant annet var forholdet mellom Erling Falk og Martin Tranmæl såpass lite hjertelig at Falk ikke fikk gjeninntre.

I disse årene som frittstående gruppe (1928-1936), særlig aktualisert av at Hitler kom til makten i januar 1933, viet Mot Dag mye av sin tid til kampen mot fascismen, og det er denne perioden jeg skal ta for meg. Nærmere bestemt vil jeg se på hva Mot Dag skrev om fascismen, og hva medlemmene gjorde for å hindre dens utbredelse. Det er med andre ord 'motdagistisk antifascisme' som er mitt tema.

1. Organisasjonen

I Mot Dag var det både arbeidsplikt og møteplikt, det var krav om at medlemmene gjorde det motdagistiske virke til det sentrale perspektiv hvorfra alle handlinger måtte ses. Trond Hegna skriver at organisasjonen tok mål av seg å være en yrkesrevolusjonæres forening, "det vil si folk som brukte sin arbeidskraft og sin arbeidstid og sin økonomiske evne for maksimal innsats for arbeiderklassen."⁹ Dermed var man ikke interessert i flest mulig, men best mulig medlemmer, Mot Dag var ingen organisasjon som man kunne *melde* seg inn i: "Et nytt medlem skulle tjene sine sporer, en skulle veies og finnes tilstrekkelig tung før medlemskapet var et faktum", for å bruke Nini Haslund Gleditschs ord.¹⁰ Haslund Gleditsch har fortalt en anekdote som kan stå som god illustrasjon på hvilken oppofrelse som ble krevet:

Eg hugsar at då eg fekk låna to tusen kroner av far min for å gå på handelsskule, bad eg om å få behalda 60 kroner slik at eg kunne betala skulepengar for den første månaden. Det fekk eg ikkje. Men eg reagerte ikkje noko særleg på det.¹¹

Trygve Bull skriver at foruten muligheten til å løse en rekke konkrete oppgaver, var drivkraften bak medlemmenes tilslutning både "politisk umulig" og "romantisk", eventuelt "overspent" sett i ettertid:

⁹ Hegna, Trond: *Min versjon*, Oslo 1983, s. 58.

¹⁰ Gleditsch, Nini Haslund: *Vær utålmodig menneske!*, Oslo 1980, s. 41.

¹¹ Stanghelle, John: *Nini Haslund Gleditsch – opprør, ein biografi*, Oslo 1993, s. 66f. Et annet eksempel hentet fra samme bok kan Odd Eidem være, som gikk ut av Mot Dag "då Falk ville plukka ut kva jenter eg kunne gå på kino med." *op.cit.*, s. 64.

Han [Falk] bød dem en organisasjon som hadde satt seg det i sannhet ærgjerrige mål – i likhet med det russiske bolsjevikparti – å bli kjernen i selve den bevegelse som skulle ta ledelsen både under det revolusjonære gjennombrudd og under oppbyggingen av den nye stat.¹²

Eva Lundgren har påpekt at Mot Dag som organisasjon i liten grad var formalisert.¹³ Det fantes lite av vedtekter o.l., men det betyr jo ikke at alle medlemmene sto på like fot. Trygve Bull gjør et skille mellom en indre og en ytre krets av motdagister, hvor bare de siste var ”kommunister i ordets egentligste forstand.”¹⁴ Særlig den indre kretsen formet den motdagistiske politikk, ved å utgjøre redaksjonen for tidsskriftet *Mot Dag* og ved å besette nøkkelposisjoner i de organisasjoner som sprang ut av Mot Dag (først og fremst *Clarté*, Arbeidernes Aftenskole og Fram Forlag).

Hvor mange som skal regnes til denne indre krets kan diskuteres, men en pekepinn kan dette være: Erling Falk ble rammet av sykdom vinteren 1934/35, og lot seg på høsten overtale til å gi makten over organisasjonen til et sekretariat. Foruten Falk selv kan dermed den indre krets antydes med disse navn: Arne Ording, Trond Hegna, Aake Ording, Gunnar Røise, Kristian Gleditsch, Karl Evang og Brynjulf Bull.¹⁵ Legger vi til Johan Vogt og Trygve Bull så er ti personer nevnt. Til tross for høy grad av stabilitet i den indre krets – fire av disse ti var med i organisasjonen fra starten – fantes det en viss fluktusjon, den indre krets kan dermed tallfestes til mellom ti og tyve personer.

Om de formelle kravene ikke var gjort eksplisitte, så kan man si at de uformelle kravene var desto større. Det er ikke uten grunn at ordet ’motdagist’ lar seg anvende meningsfullt, medlemmene av Mot Dag fremsto som en *type* med visse bestemte trekk. Det er vanlig å se medlemmene som modellert etter Erling Falk, spissformulert av André Bjerke:

Falk nøyde seg ikke med å bestemme tilhengernes politiske og kulturelle syn, deres drikkevaner, diettliste og forhold til kvinnen. Han preget også deres stil helt inn i det fysiske, fastla deres stemmeleie, fikserte deres kroppsholdning og modellerte deres fysiognomi.¹⁶

¹² Bull 1987, s. 238.

¹³ Lundgren, Eva: *Mot Dags sjel og motdagistenes gud*, Bergen 1978, s. 23.

¹⁴ Bull 1987, s. 240.

¹⁵ Hegna 1983, s. 219.

¹⁶ Bjerke 1958, s. 142.

Hvis dette stemmer får jeg bare slutte meg til Einar Gerhardsens ord om Erling Falk i en annen sammenheng: ”Da var det faktisk noe demonisk over ham.”¹⁷ At Falk derimot var en leder som gjorde mer enn å delegere oppgaver er det ingen grunn til å bestride, Trygve Bull beskriver organisasjonen som ”systematisk bygd opp på hvert enkelt medlems personlige hengivenhet for og bundethet til Falk.”¹⁸ Det vil si at det fantes ingen ledd mellom Falk og medlemmene, at Falk holdt alle trådene i sin hånd.

Eva Lundgren har forsøkt å problematisere dette ved å peke på at Trygve Bulls beretning i stor grad vektlegger individuelle og psykologiske momenter, noe som bare gir ham én mulighet til å forklare Mot Dag som en enhetlig gruppe: ”Da må en av motdagistene (Erling Falk) dominere bildet sterkt nok til å påføre de øvrige motdagistene *sitt* (individuelle og psykologisk forklarlige) sett av meninger og mål.”¹⁹ Derfor har Lundgren innført et skille mellom Falk som *ledende likemann* for de eldste motdagistene, og Falk som *suveren strateg* for de yngre. Hun opererer dermed med to generasjoner av motdagister, den eldste var dedikert til organisasjonen som idé, mens den yngre flokken oppfattet Falk som uttrykk for samme idé. Dette er en relativt subtil sontring, Lundgren presiserer da også at oppfatningene ikke er motstridende, men at det dreier seg om ”nyanser i vektlegging av forhold som [...] var tilstede.”²⁰ For forståelsen av Mot Dag som organisasjon er en slik sontring sikkert nødvendig, men den kan knappast ha gjort utslag for gruppens utadrettede virksomhet.

Eva Lundgren ser altså to generasjoner av motdagister, mens Torolv Solheim hevder at ”dei som kom til universitetet i slutten av tjuetåra, eller først i trettiåra, møtte egentleg tre utgåver av motdagistar.”²¹ Det var den eldste generasjonen, ”som gav respekt og tyngde andsynes oss nybakte både i studiet og i politikken.” Dernest var det mellomgenerasjonen som var ”ordrik, kunne og vere slagferdig, men sjelden og aldri åndrik eller sjøltent i framferd og tiltak.” Og tilsist var det den yngste generasjonen, med ”liten ballast både i kunnskap og organisasjonspraksis.”

¹⁷ Gerhardsen, Einar: *Unge år*, Oslo 1976 (1974), s. 173. På DNAs februarlandsmøte i 1923 ble Falk sterkt angrepet, og lot disse ord falle i korridoren: ”Jeg skulle ha lyst til å vise disse menneskene hva hensynsløshet er.” *ibid.*

¹⁸ Bull 1987, s. 236.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Lundgren 1978, s. 193, note 2.

²¹ Solheim, Torolv: ”Trygve Friis Bull – Mot Dag mot kveld”, s. 117-128 i Terje Bodin Larsen (red.): *Fossegrimen*, Oslo 1977, s. 122.

Det Solheim her har gjort er antagelig å bortse fra den forskjellen som besto mellom Mot Dag og Clarté. Arne Ording gav følgende forklaring på at Clarté i Norge ble opprettet i 1925:

Årsaken var at "Mot Dag" blev fraksjonell, den kom til å representere en bestemt retning i arbeiderbevegelsen. [...] Den almindelige student trenger imidlertid først og fremst en bredere organisasjon som ikke er fraksjonell, men som kan orientere ham i socialistisk tankegang, og føre ham ut i kamp med borgerlig miljø og åndsliv.²²

Poenget med Clarté var altså å imøtekomme den kritikk at Mot Dag rekrutterte studenter til sin egen fraksjon og ikke til fordel for arbeiderbevegelsen som helhet, men hvis jeg har rett i at Solheim har forvekslet Mot Dag og Clarté for eksempel i omtalen av yngstegenerasjonen, så kan han ikke klandres for det. Clarté kan best ses som den forgård hvorfra Mot Dag rekrutterte dem som hadde latt alt håp fare, og ble også sett slik i samtiden, til tross for en insistering på det motsatte:

I enhver polemikk mot Clarté sørger man for å forblende Mot Dag og Clarté. Clarté er Mot Dag, i og med denne påstand er enhver diskusjon ophørt, med dette jammerlige feltrop flykter de fra det pestbefengte sted. Talentløshetens flukt fra opgaven.²³

Trygve Bull lander på begrepet 'orden' (jfr. jesuittene) som mest dekkende for å beskrive organisasjonen Mot Dag, og det kan det altså godt være noe i. Men det virker veldig kunstig å bruke et slikt begrep i den følgende tekst hver gang jeg skal vise til Mot Dag, så jeg kommer, som jeg allerede har gjort, til å veksle mellom 'organisasjon' og 'gruppe' når ordbruken trenger til variasjon. Disse begrepene dekker over samme fenomen:

Mot Dag var en organisasjon for dedikerte medlemmer, som kan deles i en indre og en ytre krets. Disse kretser sammenfaller delvis med en generasjonsforskjell. Den indre kretsen var premissleverandører for Mot Dags politiske virksomhet, og dermed også den motdagistiske antifascisme.

2. Tidligere forskning

Standardverket om Mot Dag er Trygve Bulls *Mot Dag og Erling Falk* (1955, med smått reviderte utgaver 1968, 1987). Som jeg har nevnt ovenfor har han vært kritisert for å gi

²² Clarté, nr. 6, september/oktober 1929, s. 6.

²³ Clarté, nr. 4, 1. mai 1930, s. 7f.

individuelle og psykologiske momenter en for stor betydning i sine forklaringer, og dermed identifisert organisasjonen med dens leder.

Videre kan man også trekke frem en mangel på etterprøvbarhet, siden Bull baserer sin fremstilling delvis på egen hukommelse og intervjuer er det vanskelig å kontrollere noen av opplysningene han gir. En annen ting er at han selv var medlem av Mot Dag gjennom en lengre periode, og dertil gift med Falks niese, så noen uhildet betrakter kan han neppe kalles (hvem kan dét?).

Først og fremst er dette en utvendig kritikk: Boken ble utgitt i Cappelen-serien 'Nordmenn i det 20. århundre', så at Bull vektlegger personen Erling Falk er på den bakgrunn lett å forklare. Når det gjelder etterprøvbarhet har jeg i mitt arbeid med tidsskriftet *Mot Dag* hele tiden sammenholdt hva jeg der har lest med Bull, uten å finne divergens. Det betyr ikke at Bulls pålitelighet i denne fremstillingen dermed for alle tider er bevist, det finnes minst ett eksempel på det motsatte.²⁴ Men når det gjelder et felt som "Mot Dag og fascismen", hvor det fra 1955 og opp til i dag hersker stor enighet om hvem som er helter og skurker, ser jeg ingen grunn til å betvile riktigheten av Bulls fremstilling. Et annet spørsmål er selvfølgelig om ikke Bulls fremstilling har blitt *for* riktig, og det vender jeg da også tilbake til i Del II.

Innenfor historiefaget har to hovedoppgaver vært skrevet om Mot Dag. Maren Hegnas *Intellektuelle strebere og mindretallskommunister i bolsjeviseringens tid: Mot Dag og NKP i samhold og konflikt 1925-1929* (Oslo 1997), tar for seg forholdet mellom Mot Dag og NKP, og mer spesielt hva som førte til at Mot Dag gikk inn i og siden ut av dette partiet. Spørsmålet belyses fra begge sider, og Hegna konkluderer for Mot Dags del med at et makterobringsperspektiv har mest for seg: Planen var å erobre partiorganisasjonen ved å innsette motdagister i kjerneposisjoner. Dette lyktes de i noen grad med, men en maktkamp mellom Peder Furubotn og Erling Falk høsten 1927, henholdsvis representanter for en venstre- og en høyrefløy i partiet, falt ut til førstnevntes fordel. Ikke minst skyldtes dette russiske forhold: Kominterns høyredreining i 1926 hadde muliggjort Mot Dags inntreden, venstredreiningen i

²⁴ Det dreier seg om den såkalte byggesaken, Falk var leder av komiteen som skulle skaffe Studentersamfundet nytt hus. Først i 1989 innrømmet Bull at "Samfundets midler var behandlet på en måte som – om det kom for en dag – ville bli bedømt som underslag." Nordby, Trond: *Karl Evang – en biografi*, Oslo 1989, s. 34.

1928 betinget i stor grad det motsatte. Maren Hegna har også skrevet en artikkel om forholdet mellom intellektuelle og arbeiderbevegelsen, hvor Mot Dag ikke minst diskuteres.²⁵

Da NKP og Mot Dag skilte lag i april 1928 var det ikke snakk om et totalt brudd. Det var inngått en avtale om vennskapelighet og forskjellige arbeidsområder, og Mot Dag-gruppen i Trondhjem ble stående i NKP. Avtalen gjaldt inntil august 1929, da ble også Trondhjemsgruppen ekskludert. Denne siste er emne for Kristian Ramshus' hovedoppgave om *Mot Dag og motdagistene i Trondheim: med særlig vekt på gruppens første år* (Trondhjem 2001). Opprettet høsten 1927, visstnok for å bøte på Mot Dags svekkede stilling innenfor NKP, var gruppen i aktivitet frem til 1936. Organisasjonen i Oslo la premissene for virksomheten: Tidsskriftet *Singsaker-Expressen* kom med 37 nummer fra 1928-30, det ble arbeidet med Arbeidernes Aftenskole og motdagistene kjente også her sin besøkelsestid i Studentersamfundet. På grunn av en problematisk kildesituasjon vektlegger Ramshus de første årene.

Ellers har Tor Lian skrevet hovedoppgave i nordisk om *Litteraturkritikken i Mot Dag* (Trondhjem 1974). Den behandler hele organisasjonens eksistensperiode og tar altså for seg anmeldelser og omtaler av skjønnlitteratur i tidsskriftet, herunder også artikler i tidsskriftet *Clarté* 1929-1931.

Eva Lundgren skrev hovedoppgave i kristendoms-kunnskap om "*Mot dags sjel og motdagistenes gud*": *religionsforståelsen som innfallsvinkel til forståelse av Mot Dag, gjennom en organisasjons- og en ideologianalyse* (Bergen 1978), som jeg allerede har sitert fra. Denne analyserer organisasjonsstrukturen, utforsker begrepet 'motdagismen' for å se om noe slikt kan bestemmes, og har i tillegg et fyldig appendiks hvor samtlige 1391 tekster publisert i *Mot Dag* er underkastet allehånde rubriseringer. Jeg skal ikke påstå at jeg har trengt til bunns i alle disse, men én av rubrikkene bærer navnet 'fascisme' og har vært nyttig å ha som kontrollinstans, for å sikre meg mot å overse noe. En artikkel publisert i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* bringer intet nytt i forhold til hva Lundgren skrev i sin hovedoppgave.²⁶

²⁵ Hegna, Maren: "Intellektuelle strebere", s. 197-211 i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2000.

²⁶ Lundgren, Eva: "Mot Dag og arbeiderbevegelsen", s. 167-193 i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1984

Og endelig har Siv Frøydis Berg utvidet sin hovedoppgave i idéhistorie til boken *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet* (Oslo 2002). Fokus ligger på Karl Evangs virke som sosialmedisiner, gjennom Socialistiske Lægers Forening og gjennom utgivelsen av *Populært Tidsskrift for Seksuell Oplysning*.

Når det gjelder litteratur om fascismen kunne jeg brukt resten av livet og vel så det på å skaffe meg god oversikt, men det sprenger (naturlig nok) oppgavens rammer. Med tanke på norske forhold kan jeg vise til Hans Fredrik Dahls forfatterskap og Hans Olaf Brevigs og Ivo de Figueiredos *Den norske fascismen – Nasjonal Samling 1933-1940* (Oslo 2002), samt Tormod Valakers *Litt fascisme, hr. statsminister!* (Oslo 1999), som forteller historien om hvordan den borgerlige pressen i mellomkrigstidens Norge forholdt seg til fascismen.

I et mer internasjonalt perspektiv har jeg hatt godt utbytte av å lese Robert O. Paxtons komparative fremstilling av *The Anatomy of Fascism* (London 2004), hvis bibliografi gjorde meg oppmerksom på David Beethams kommenterte samling av delvis egenoversatte tekster av marxister fra mellomkrigstiden: *Marxists in face of fascism* (Manchester 1983). For den som er dum nok til ikke å beherske tysk (eller italiensk) er dette en svært brukbar bok.

Min oppgave har ikke blitt en øvelse i komparasjon, men Espen Andresens hovedoppgave om *DNAs og NKPs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933* (Oslo 1997) beskriver greit hvilken posisjon disse inntok og hva de på denne bakgrunn gjorde i 1933. Relevant lesning, og for den som vil plassere Mot Dags antifascisme i forhold til DNA og NKP viser jeg til denne.

3. Kildematerialet

Mot Dag hadde stor tro på betydningen av det skrevne ord, og derfor er kildegrunnlaget forholdsvis godt. Hovedsakelig dreier det seg om 1) tidsskriftet *Mot Dag* 1931-1936, 2) utgivelser på Fram Forlag, og 3) artikler i *Arbeidernes Leksikon*. Tidsskriftet blir min hovedkilde, og jeg gjør som Tor Lian og regner *Clarté* i perioden 1929-31, redaktøren var Arne Ording, som et stedfortredende *Mot Dag*.

En slik tredeling blir noe kunstig: Bøkene på forlaget var ofte forberedt i artikler i tidsskriftet, tidsskriftet trykket utdrag av forlagets bøker, og man kan kanskje si at *Arbeidernes Leksikon*

etter hvert ble våpenarsenalet hvorfra motdagistene hentet sitt krutt. Hovedsaken er å se Mot Dags opplysningsvirksomhet som et totalt prosjekt: ”Troen på at man i politiske spørsmål alltid ville kunne arbeide seg fram til de riktige standpunkter ved forstandens og kunnskapens hjelp lå under all Mot Dags virksomhet, utad som innad.”²⁷

Det er i Mot Dags tid som frittstående gruppe (1928-1936) jeg har mitt nedslagsfelt, men tidsskriftet *Mot Dag* kom som nevnt ikke ut i hele denne perioden. Trygve Bull skriver at ”i den vanskelige overgangsperiode etter utgangen av Arbeiderpartiet [1925] hadde [...] tidsskriftet *Mot Dag* utkommet svært uregelmessig”.²⁸ Et av kravene som NKP stilte ved Mot Dags inntreden i partiet var at tidsskriftet skulle underlegges partikontroll, hvorpå motdagistene heller la det på is. Da *Mot Dag* gikk ut av NKP i april 1928 var gruppen dypt involvert i den nevnte ’byggesaken’, og gav ut fire numre av tidsskriftet dette året. Så fulgte en pause.

Bull gir ingen forklaring på hvorfor tidsskriftet ikke kom ut i perioden 1929 til mai 1931, mens Eva Lundgren forklarer det med et behov for indre konsolidering etter de turbulente årene: Tidsskriftet reflekterte i sterk grad ”den aktuelle politiske og organisatoriske situasjonen for utgiverne.”²⁹

På samme måte som organisasjonen *Mot Dag* var basert på et sterkt fellesskap, var det lite rom for slingringsmonn i tidsskriftets spalter. Eva Lundgren svarer ja på spørsmålet om det var meningsdisiplin i *Mot Dag*:

Som følge av tilslutningen til en kollektiv redaksjon [...] ville en liberal frihet til å forfekte individuelle posisjoner være meningsløs; kravet om meningsdisiplin er en konsekvens av tilslutningen.³⁰

Trond Hegna har fortalt om en av de første gangene han deltok i redaksjonsarbeid for *Mot Dag*.³¹ Utstyrt med et stort glass whisky og en bunke av *Morgenbladet* satt han for seg selv og skrev noen timer, hvorpå redaksjonen samlet seg for å høre hva hver enkelt hadde skrevet. Ubarmhjertig kritikk var regelen, og først etter en slik kollektiv gjennomgang var teksten

²⁷ Bull 1987, s. 245.

²⁸ *op.cit.*, s. 220.

²⁹ Lundgren 1978, s. 27.

³⁰ Lundgren 1978, s. 26.

³¹ Hegna 1983, 57f.

trykkeklar. Slik oppsto en enhetlig skrivemåte som senere er kjent som motdagstilen, Tor Lian beskriver den med ordene ”satire og sosial patos, ironi og indignasjon.”³²

Hallvard Tjelmeland har karakterisert tidsskriftets utgivelser 1931 – 1936 slik: ”Nå var den lette tonen frå dei første årgangane borte til fordel for tunge analysar av utviklinga av verdskrisa og den internasjonale politiske situasjonen. Tidsskriftet vart berar av forestillinga om ein vitskapsbasert politikk, og av ein rasjonalistisk kritikk av samtidas villfaringar.”³³

Mest treffende for å beskrive motdagstilen synes jeg et bilde av Ragnar Vold er:

Den tilsvarer nokså nøyaktig den legemlige holdningen som inntas, når høyre hånd anbringes under vesten, sånn som Napoleon mens nesen går langsomt og skråsikkert til værs – alt imens en stor piedestal høytideligen bestiges.³⁴

Motdagistene visste hva de snakket om, og var mer opptatt av å fremsi det de oppfattet som sannheten enn å tilkjenne en åpen, prøvende holdning. På grunn av meningsdisiplinen og på grunn av den spesielle uttrykksmåten er det grunn til å betrakte det som sto på trykk i tidsskriftet som representativt for motdagistisk oppfatning, med andre ord: Det som *Mot Dag* skrev om fascisme tilsvarer den motdagistiske oppfatningen av fascisme. Når jeg i det følgende viser til hva Falk skrev, hva Arne Ording skrev osv., er dette altså ikke å oppfatte som en mulig divergens, men som uttrykk for et samlet syn.

Utgivelsene på Fram Forlag og arbeidet med *Arbeidernes Leksikon* ser jeg som del av Mot Dags praktiske virksomhet i den antifascistiske kamp, og behandler dem følgelig nærmere i Del II.

Ellers er det mulig å finne opplysninger, vurderinger, analyser osv. i biografier om motdagister og de såkalte ’tilliggende herligheter’,³⁵ og forøvrig er det flere av dem som på senere år skrev memoarer.³⁶ Mest informative har Trond Hegnas *Min versjon* (Oslo 1983) og

³² Lian 1974, s. 15.

³³ Tjelmeland, Hallvard: ”Mot Dag”, bind 2 i Trond Berg Eriksen m.fl. (red.): *Norsk litteraturhistorie – sakprosa fra 1750-1995*, s. 67.

³⁴ Vold, Jan Erik (red.): *Ragnar Vold – Motstand, artikler i Dagbladet 1930-1935*, Oslo 2006, s. 155. Riktignok er dette anvendt på Arbeiderbladet i 1937, men det dekker greit også motdagistenes positur.

³⁵ Bull bruker uttrykket om sympatisk innstilte intellektuelle, for eksempel Helge Krog, Arnulf Øverland, Paul Gjesdahl. Bull 1987, s. 48-56.

³⁶ F.eks. Bull, Trygve: *For å si det som det var*, Oslo 1980; Gleditsch, Nini Haslund: *Vær utålmodig menneske! Erindringer*, Oslo 1980; Hegna, Trond: *Min versjon*, Oslo 1983; Vogt, Johan: *Muntre memoarer*, Oslo 1978.

Nini Haslund Gleditsch' *Vær utålmodig menneske!* (Oslo 1980) vist seg å være. Hegna var en av Mot Dags ledende menn gjennom alle år, mens Haslund Gleditsch gikk fra DNA til Mot Dag tidlig på 1930-tallet, vesentlig på grunn av organisasjonens utenrikspolitiske engasjement.

4. Problemstillingen

Mot Dag hadde i sin periode som frittstående gruppe en relativt isolert stilling i norsk arbeiderbevegelse, motarbeidet både av NKP og særlig DNA.³⁷ Dette la føringer for hvilke arenaer organisasjonen kunne utfolde seg på, i stor grad måtte Mot Dag skape disse arenaene selv. De hadde sitt eget tidsskrift, de drev sitt eget forlag (som fra 1933 møtte konkurranse fra Tiden Norsk Forlag), de organiserte sosialistiske yrkesforeninger og de drev en egen Arbeidernes Aftenskole, foruten at de dominerte Det norske Studentersamfund. Dessuten hadde Mot Dag internasjonale kontakter, først og fremst i Sverige, Danmark og Tyskland.

Med dette som utgangspunkt kan min problemstilling formuleres slik:

1. Hva forstod Mot Dag med begrepet 'fascisme'? Med andre ord: Hva skrev de konkret om fenomenet i tidsskriftet, i utgivelser på Fram Forlag, i *Arbeidernes Leksikon* og ellers?
2. Hva gjorde de forøvrig i kampen mot fascismen? Trygve Bull skriver at "kampen mot fascismen – som i perioden 1930-1936 virkelig var en trussel også i vårt land – ble av Mot Dag betraktet som en kamp for marxismen og den revolusjonære sosialisme. Rent idémessig var denne kamp av stor betydning og har antagelig betydd noe vesentlig når det gjaldt å slå denne trussel tilbake."³⁸ Hvis så er tilfelle, hvordan og med hvilke midler arbeidet de for å drive trusselen tilbake? Hva bidro de med?

På den ene siden skal jeg altså foreta en slags begrepsdefinisjon, på den andre siden skal jeg se på praksis. Ett aspekt som er av interesse her, er selvfølgelig hvorvidt det finnes en sammenheng mellom begrepsforståelse og aktivitet, om Mot Dags handlinger som isolert gruppe ikke bare må forklares ut fra denne perifere posisjonen, men også som utslag av en bevisst politikk.

³⁷ Hegna 1983, s. 175.

³⁸ Bull 1987, s. 208.

De to delene av problemstillingen vil tilsvare Del I og Del II i det følgende, hvorpå det kommer en konklusjon.

Til slutt og prinsipielt: En biografi om Olaf Bull tar ikke 49 år å lese, - det følgende er sydd sammen og kommentert til en tekstmosaikk, som andre kunne gjort annerledes, og som mer er et uttrykk for enn et avtrykk av en sammensatt virkelighet.

DEL I

Formålet med denne delen er å komme frem til hva Mot Dag oppfattet som det sentrale ved fascismen. Tanken er å se på de mer prinsipielle sidene, og de mer dagsaktuelle begivenhetene trår dermed i bakgrunnen. Mot Dag fulgte spesielt utviklingen i Tyskland nøye, så hovedvekten i det følgende kommer til å ligge her, kontrastert opp mot hva organisasjonen skrev om italienske forhold. Videre skal jeg forsøke og anvende det jeg kommer frem til på denne måten på norske forhold, for å bestemme hva Mot Dag mente om muligheten for en norsk fascisme. Og endelig setter jeg meg fore å karakterisere Mot Dags fascismeforståelse ut fra Gunnar Skirbekks begrep om ”perspektivmangfold”, via en omvei om antisemittismen. At norske forhold behandles såvidt inngående har sammenheng med neste del, som handler om antifascistisk praksis, noe som Mot Dag nødvendigvis måtte drive i en norsk kontekst.

1. Generelt

Stanley G. Payne opererer med fire ’klassiske konsepter’ for forståelse av fascisme, alle formulert på 1920- og 1930-tallet.³⁹ I fortettet form dreier det seg om disse: 1) Fascisme som en voldelig, diktatorisk agent for kapitalismen; 2) fascisme som produkt av et kulturelt eller moralsk sammenbrudd; 3) fascisme som resultat av nevrotiske eller patologiske psykososiale impulser, og 4) fascisme som produkt av massesamfunnets fremvekst.

Det var ikke vanntette skott mellom disse fire, men det er den første, den såkalte ’agent-teorien’, som bestemmes som den kommunistiske standardtolkningen av fascisme. Dermed er jo ikke alt sagt. David Beetham beskriver tre forskjellige retninger innen marxistisk fascismeforståelse i mellomkrigstiden. Det dreier seg grovt sagt om 1) den kommunistiske beskrivelsen av fascismen som kapitalismens slutfase, 2) den sosialdemokratiske oppfatningen av fascismen som et avvik i kapitalismens fredfulle overgang til sosialismen, og 3) en mer kompleks tradisjon som vi her kan kalle ’den tredje vei’.⁴⁰ Sistnevnte lokaliserer

³⁹ Payne, Stanley G.: “The concept of fascism”, s. 14-25 i Hagtvat, Bernt (m.fl.): *Who were the fascists*, Bergen-Oslo-Tromsø 1980, s. 16.

⁴⁰ Beetham, David (ed): *Marxists in face of fascism*, Manchester 1983, s. 2.

Beetham i en linje fra det italienske kommunistpartiet (PCI) mellom 1924 og 1928, via kommunister i opposisjon fra 1928, til venstrevridde sosialdemokrater etter 1934. Mot Dag knyttet tidlig kontakt med tyske kommunister, som i likhet med dem selv var ekskludert fra det 'nasjonale' kommunistpartiet, og som dannet en Kommunistisk Opposisjon (KPO). Ifølge Trygve Bull ble kontakten knyttet allerede i 1928, da Falk etter mye motgang var dratt til Tyskland og her ble kjent med Heinrich Brandler og August Thalheimer, KPOs ledende menn.⁴¹ Det er derfor nærliggende å tro at disse spilte en rolle i utviklingen av det motdagistiske fascismebegrep.

Thalheimer er kjent for sine synspunkter på fascisme, som han beskrev ut fra et nærstudium av Karl Marx' *Louis Bonapartes 18. Brumaire* (1852), og dermed så i analogi til bonapartismen. I artikkelen om fascisme i *Arbeidernes Leksikon*, som redaktørene Trond Hegna og Jakob Friis skrev, er nettopp dette skriftet utgangspunktet for den generelle betraktningen over 'fascismen som samfunnsfenomen'. Fenomenet var på ingen måte enestående for tiden etter første verdenskrig, men kunne føres "tilbake til et bestemt vekslingsforhold mellom klassene og en bestemt situasjon i de kapitalistiske samfund".⁴² Nærmere bestemt dreiet deg seg om en revolusjonær situasjon "uten et bevisst-revolusjonært proletariat."⁴³ Og dermed ble fascismen, såvel som bonapartismen, oppfattet som "borgerskapets kontrarevolusjon."

Friis og Hegna nevnte Italia i 1920, i noe grad Polen i 1926, Tyskland fra 1930 og Russland i 1917, som steder og tider hvor dette bestemte vekslingsforholdet mellom klassene forelå, og da skjønner man jo riktigheten av Trygve Bulls bemerkning: "kampen mot fascismen [...] ble av Mot Dag betraktet som en kamp for marxismen og den revolusjonære sosialisme."⁴⁴ Utviklingen i Russland gikk ikke i fascistisk retning, skrev Friis og Hegna, fordi Lenin hadde lært av Karl Marx og kunne "i tide peke på hvilke klassemessige forhold det var som skapte den kontrarevolusjonære fare."⁴⁵

Fascismen var altså resultatet av en revolusjonær situasjon hvor der manglet et bevisst proletariat, men Friis og Hegna understreket at en slik situasjon ikke var som hjertet til Sigrid

⁴¹ Bull, Trygve: *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1987, s. 214.

⁴² *Arbeidernes Leksikon*, bind 2, Oslo 1974, s. 439f. Artikkelen "fascisme", s. 422-443.

⁴³ *Arbeidernes Leksikon*, *op.cit.*, s. 440.

⁴⁴ Bull 1987, s. 208.

⁴⁵ *Arbeidernes Leksikon*, *loc.cit.*

Undset. Bonapartismen hørte et oppadstigende borgerskap til, mens fascismen var ”borgerklassens kontrarevolusjon under kapitalismens nedgangsperiode, imperialismen.”⁴⁶ Fascismen i Italia og delvis Polen hørte til en ”kapitalismens stabiliseringsperiode”, mens fascismen i Tyskland oppsto under ”kapitalismens verdenskrise.”

2. Den økonomiske verdenskrise

Erling Falk skrev innledningen til Arne Ordings *Det tredje rike* (1933),⁴⁷ hvor han gjorde rede for hva han oppfattet som ’forutsetningene for reaksjonens seier’. Her ble bemerket at en økonomisk krise alltid vil føre til en nyorientering, og at det er naturlig at de som trues av en slik nyorientering vil forsøke å forhindre den: ”Under enhver noenlunde hurtig samfundsmessig utvikling ligger der derfor latent en reaksjonær strømning, som setter sig til motverge og vil forhindre at utviklingen går sin gang.”⁴⁸

Dette gjelder for krisetider generelt, men Falk beskrev den økonomiske krise på begynnelsen av 1930-tallet som langt voldsommere ”enn noen annen materiell ulykke som har rammet verden i de siste hundre år – verdenskrigen ikke undtatt”, og mente endog at den stilte den industrielle revolusjon ”fullstendig i skyggen”.⁴⁹

Én av tre ting må ifølge Falk skje som svar på den økonomiske krise. Enten kommer den sosialistiske revolusjonen som uunngåelig resultat av industriarbeiderklassens forbindelse med andre arbeidende befolkningslag; eller det lykkes kapitalistene å bøye de reaksjonære strømninger inn under deres ledelse, slik Falk mente hadde skjedd i England og Amerika; eller – som i Tyskland – det ”opstår en organisatorisk selvstendig reaksjonær massebevegelse som i første rekke bæres frem av bøndene og av middelklassen i byene.”⁵⁰ Her er det verdt å merke seg at perspektivet for arbeiderbevegelsens del er revolusjonært, det vil si: Bare en revolusjon var godt nok for å forhindre de reaksjonære strømninger, hva enten de ble tøylet eller fikk utfolde seg.

⁴⁶ *ibid.*

⁴⁷ Bull 1987, s. 219

⁴⁸ Ording, Arne: *Det tredje rike*, Oslo 1933, s. 11.

⁴⁹ Ording 1933, s. 12.

⁵⁰ Ording 1933, s. 17.

Siden den nasjonalsosialistiske bevegelse vant bredde under inntrykket av den økonomiske verdenskrise, måtte den følgelig legge hovedvekten av sin agitasjon på løsning av denne krise. Mer presist måtte den peke på en vei ut av nøden for enhver samfunnsgruppe som bevegelsen søkte å vinne. Resultatet var, ifølge Falk, ”en talløshet av økonomiske programmer som gjensidig slo hinannen ihjel og som, om de skulde forsøkes gjennomført, åpenbart måtte bringe alt ordnet næringsliv til fullstendig ophør.”⁵¹ Det var dermed ikke i lutter glede at kapitalistene overga den politiske makten til nazistene, men snarere som en dyd av nødvendighet. Man skulle for eksempel tro at ”terroren mot arbeiderklassen, tilintetgjørelsen av dens organisasjoner, nedbrytningen av dens levestandard, dens militarisering og gradvise underkastelse under et fullstendig gjennomført terrorbehersket slaveri”,⁵² var i kapitalistenes interesser, men så ikke ifølge Falk. Arbeiderne utgjorde en vesentlig del av hjemmemarkedet, noe de ikke lenger ville være uten sin kjøpekraft, og videre satte den moderne industrien høye krav til sin arbeidsstokk. Ellers, med Falks penn, ”er det en gammel erfaringssak at den moderne industri vanskelig kan utvikle sig på grunnlag av slaveri, og at bajonetter og terror, nyttig til mangt, er særdeles uegnede midler til å drive en økonomisk virksomhet.”⁵³ Endelig kunne det ikke være fordelaktig for industrien å kvitte seg med dyktige fagfolk, fordi de var kommunister, til fordel for mindre dyktige nazistiske arbeidere.

Alt dette kom ifølge Falk ikke som en overraskelse på den tyske kapitalisme, den visste at nazistenes økonomiske program ikke var en løsning på krisen. At den likevel ga makt til en slik bevegelse, skyldes tilstedeværelsen av ”en organisert arbeiderbevegelse som har nådd en slik styrke at den under en krisetid fremtrer som en overhengende fare.”⁵⁴ I en slik situasjon oppfattes reaksjonære massebevegelser som et mindre onde. Og dermed så Falk en sterk arbeiderbevegelse som en av forutsetningene for et fascistisk/nazistisk diktatur. Men i sakens natur kunne jo ikke Falk, qua kommunist, gi dette avgjørende vekt:

Hvis tilstedeværelsen av sterke arbeiderorganisasjoner under en økonomisk sammenbruddstid ga en tilstrekkelig forklaring på den nasjonalsosialistiske seier i Tyskland, vilde arbeiderklassens kamp om samfundsmakten i ethvert tilfelle være håpløs.⁵⁵

⁵¹ Ording 1933, s. 20.

⁵² Ording 1933, s. 23.

⁵³ Ording 1933, s. 25.

⁵⁴ Ording 1933, s. 32.

⁵⁵ Ording 1933, s. 39.

Hva det kom an på, var *hvordan* arbeiderklassen førte sin kamp, og det var for motdagistene liten tvil om at ad parlamentarisk vei kunne kampen ikke vinnes. Hitlers vei til makten ble forklart delvis ut fra de borgerlige partiers mislykkede forsøk på å utnytte bevegelsen mot arbeiderklassen og samtidig bryte brodden av den.⁵⁶ Men verre var sosialdemokratiet, som hadde knyttet sine interesser opp mot den borgerlige stat: "[De] næret en dyp mistillit til de arbeidere hvis førere de skulle være, mens de følte sig solidarisk med den fiende de skulle bekjempe."⁵⁷ Det tyske kommunistpartiet (KPD), organisert fra 1919 i Komintern, lyktes heller ikke å hindre den nazistiske bevegelse. Gjennom teorien om 'sosialfascisme' undervurderte man den virkelige fascistiske fare, og gjorde i tillegg alle forsøk på en enhetsfront mellom sosialdemokrater og kommunister overordentlig vanskelige.

3. Tyskland

Arne Ording gav følgende definisjon av en nazist: "Den tyske nasjonalsocialist er '*der wildgewordene Philister*', spissborgeren som løper grasat."⁵⁸ Det var småborgerskapet som var den viktigste rekrutteringsarena for den nazistiske bevegelse, nærmere bestemt med en tredeling: 1) selvstendig næringsdrivende (herunder bønder), 2) kontorfolk og funksjonærer, og 3) akademikere. Et særtrekk ved småborgerskapet som klasse i det kapitalistiske samfunn var dets posisjon mellom kapitalistklassen og arbeiderklassen, en mellomposisjon hvis grenser "ikke [kan] trekkes skarpt."⁵⁹ Tallmessig sett utgjorde småborgerskapet mellom en tredjepart til noe over halvparten av befolkningen, noe som gjorde det til en viktig faktor i samfunns- livet og til en avgjørende faktor i utviklingens videre gang:

Kapitalistklassen kan ikke bevare sitt herredømme uten aktiv og passiv støtte fra s[måborgerskapet]. [...] En vesentlig betingelse for at arbeiderklassen skal kunne erobre makten, er at den kan få tilslutning fra et flertall av s[måborgerskapet].⁶⁰

Småborgerskapet var heller ikke overalt ett og det samme, historiske forhold gjorde at Engels kunne understreke en forskjell mellom "den kraftige aktive norske småborger som er sønn av en fri bonde og er et virkelig menneske, i motsetning til den jammerlige tyske småborger."⁶¹

⁵⁶ Ording 1933, s. 89.

⁵⁷ Ording 1933, s. 128.

⁵⁸ Ording 1933, s. 49f.

⁵⁹ *Arbeidernes Leksikon*, bind 3, Oslo 1974, s. 1005.

⁶⁰ *Arbeidernes Leksikon*, *op.cit.*, s. 1007.

Det var klart for Ording at den nazistiske bevegelse ikke kunne være selvfinansierende, og han nevnte industrien og storgodseiere som finansielle bakmenn. Dermed ble det vanskelig å holde sammen en organisasjon som skulle forene ”tidligere fyrster, storindustrielle og junkere med arbeidsløse arbeidere.”⁶² Dette forklarte motsetningene innad i bevegelsen, som kulminerte i ’de lange knivers natt’ 30. juni 1934. Økonomisk sett var det fordi SA ble for kostbart at organisasjonen skulle avvikles. Men saken hadde også en politisk side. Som en småborgerlig kjernebevegelse hadde den allerede en kim til splittelse:

I enhver småborgerlig massebevegelse finnes to tendenser – en høirefløi som legger hovedvekten på å redde det privatkapitalistiske system og en venstrefløi som særlig gir uttrykk for de antikapitalistiske stemninger.⁶³

Det var sistnevnte som SA representerte, og 30. juni kom også som resultat av at man måtte foreta et valg mellom de to tendenser, som vanskelig lot seg forene.

Arrestasjonen og henrettelsen av mange SA-førere og andre forklarte derfor Ording som en skinmanøver: Det gjaldt å slå inn på en kapitalistisk politikk, uten at befolkningen skulle vite hva som foregikk.⁶⁴ Således befestet Hitler sin politiske makt. Men den økonomiske makten lå fortsatt hos bankene og storindustrien. Og dette siste poenget gjorde at Johan Vogt, som svar på spørsmålet ”Hvem regjerer Tyskland?”,⁶⁵ nettopp plasserte den egentlige makten her.

Vogt fant at det var den tyske tungindustri, den tyske junkerklasse og den gamle tyske militærkassen som hadde fordel av den politikk som ble ført i Tyskland.⁶⁶ Og det var de to førstnevnte som av fri vilje overløt regjeringsmakten til Hitler, for å sikre gjennomførelsen av egne interessekrav. Selv om det borgerlige demokratiet var smadret, og Hitlers maktstilling ikke kjente formelle grenser, så var det tilstede en politisk kamp: ”Kampen om hegemoniet i det sluttede forbund mellem tung-industri, junkervælde og nasjonalsocialisme trådte den 30te januar 1933 likeledes bare inn i en ny fase.”⁶⁷ Frem til ’de lange knivers natt’ var det den

⁶¹ *ibid.*

⁶² Ording 1933, s. 80.

⁶³ ”MD” nr. 16, 3. september 1934, s. 321.

⁶⁴ ”MD” nr. 16, 3. september 1934, s. 323.

⁶⁵ ”MD” nr. 5, 17. mai 1936, s. 145-152; ”MD” nr. 6, 20. juni 1936, s. 169-172.

⁶⁶ ”MD” nr. 6, 20. juni 1936, s. 170f.

⁶⁷ ”MD” nr. 5, 17. mai 1936, s. 146.

nazistiske bevegelse som hadde overtaket, men da svinget pendelen tilbake.⁶⁸ Vogt konkluderte:

Det tyske regime av idag [1936] består således i sitt reale innhold i tungindustriens og riksvernets diktatur. [...] Det utildekkede storkapitalistiske militærdiktatur er imidlertid overhode ikke mulig i Tyskland av idag, - det lar seg bare gjennomføre iklædt den nasjonalsocialistiske ideologi, med etiketten 'folkefellesskap' som det bærende løsen.⁶⁹

Når den demokratiske og sosialdemokratiske verdenspresse talte om en 'reaksjonær opposisjon', så medførte det ikke riktighet:

Den såkalte "reaksjonære opposisjon" er den virkelige tyske regjering. Denne virkelige regjering står i kampen for opprettholdelsen av det kapitalistiske produksjonssystem ubrytelig sammen med det terroristiske apparat som det har opfostret nettopp for bevarelsen av sitt klasseherredømme.⁷⁰

Prisen for sitt diktatur, for å bevare den økonomiske makt, var ifølge Vogt satt til overgivelse av rettsvesenet og pressen til den nazistiske bevegelse, og terroren og sensuren ble da følgelig en nødvendig del av systemet.

4. Italia

Når Erling Falk argumenterte for at også kapitalistklassen hadde ulemper av reaksjonens seier, imøtegikk han den mulige innvendingen om at de italienske kapitalister tilsynelatende befant seg vel under fascismen, med å understreke at det ville være en misforståelse og sidestille Tyskland og Italia. Det fantes mange berøringspunkter mellom fascismen og nazismen, men man kunne ikke derav slutte at Tyskland i 1933 "representerer et utviklingsstadium på en vei som fører frem til de samme samfundsmessige resultater som man nu kan iaktta i Italien."⁷¹

Den italienske fascisme, skrev Falk, startet sin maktkamp i kjølvannet av en seierrik krig, og var i større grad bestående av demobiliserte soldater enn hva tilfellet var for Tyskland. Dertil

⁶⁸ "MD" nr. 6, 20. juni 1936, s. 169.

⁶⁹ "MD" nr. 6, 20. juni 1936, s. 171.

⁷⁰ "MD" nr. 6, 20. juni 1936, s. 171.

⁷¹ Ording 1933, s. 19.

kom at den økonomiske krise ikke var av samme proporsjoner som på 1930-tallet, slik at fascistene ikke var nødt til i samme grad som nazistene å utforme et økonomisk program. Derfor kunne deres agitasjon i det alt vesentlige hvile på hva Falk kalte et ”nasjonalromantisk stemningsinnhold”, eksemplifisert slik:

Den kunde i det vesentlige nøie sig med å erklære, at folket hadde krefter nok, landet naturrikdommer nok til å løse alle økonomiske vanskeligheter, hvis bare en bevegelse kom til roret som forstod å frigjøre kreftene og å utnytte seierens frukter under ledelse av menn som kjente den nye tid og var skikket til å stille med samfundets anliggender.⁷²

Fra 1920 var den fascistiske bevegelse støttet av storgodseierne og industriherrene, som så den som et instrument til å slå ned arbeiderklassen, og dermed opprettholde den økonomiske makt. Ved ’marsjen mot Rom’ 1922 hadde fascistene allerede vunnet kampen, mot en handlingsudyktig borgerlig regjering, mot defensive sosialister og mot sekteriske kommunister. Etter at den politiske makt var vunnet, ble det regjert under en demokratisk maske, inntil den økende misnøye og mordet på den sosialistiske Matteotti i 1924 ledet massene til bevegelse. Da ble parlamentarismen avskaffet, og det fascistiske parti smeltet sammen med statsapparatet.

I en passus har Tormod Valaker hevdet at ”langt utenfor borgerlige kretser, dypt inn i selveste Mot Dag, ble han [= Mussolini] omtalt i forståelsesfulle toner.”⁷³ At beskrivelsen at Italia som en mellomting mellom ”et rent terrorherredømme som det nasjonalsocialistiske i Tyskland og et typisk industrielt demokrati som i Amerikas forente stater”⁷⁴ skal forstås dithen, finner jeg mer merkverdig enn sant. Et annet sted skrev motdagistene: ”Der hersker et despotisk diktatur og en borgerlig ’orden’ i Italia”, og konkluderte: ”men folket har ikke blitt lykkeligere enn før.”⁷⁵

Den økonomiske krise var også blitt Italia til del, og dette forklarer den italienske invasjon av Etiopia i 1935:

Den egentlige årsak til Mussolinis overfall på Etiopia er fascismens stilling i Italia. Det fascistiske regime har ikke oppfylt noen av sine løfter til befolkningen, og de økonomiske forhold er ikke bedre, men verre enn da fascismen overtok makten. Desto nødvendigere er det

⁷² Ording 1933, s. 19f.

⁷³ Valaker, Tormod: *Litt fascisme, hr. statsminister!*, Oslo 1999, s. 24.

⁷⁴ Valaker 1999, s. 24; Ording 1933, s. 19

⁷⁵ ”MD” nr. 6, 1. mai 1933, s. 188.

å appellere til nasjonalismen, å gjenreise det romerske imperium og gi folket militær 'gloire' og nasjonal stolthet.⁷⁶

5. Norge

Da tidsskriftet *Mot Dag* igjen begynte å utkomme fra og med 17. mai 1931, var det gått fem dager siden regjeringen Peder L. Kolstad (Bondepartiet) inntok taburettene. Vidkun Quisling var utnevnt til forsvarsminister, en stilling han opprettholdt under statsminister Hundseid, som overtok ved Kolstads død i mars 1932. Etter denne regjeringens fall ett år senere stiftet som kjent Quisling Nasjonal Samling i mai 1933. *Mot Dag* forholdt seg dermed til Quisling først som statsråd, dernest som partifører for et NS på vei "fra parti til sekt".

I. Pronunciamento

Det faller ikke som noen stor overraskelse at *Mot Dag* stilte seg kritisk til den nye Bondeparti-regjeringen i mai 1931. Med vanlig takt og tone beskrev tidsskriftet regjeringdannelsen slik: "Bondepartiet gjorde et par dager forgjeves forsøk på å danne en anstendig regjering. Det gikk ikke, og så ble slusene åpnet. Dermed var regjeringen besatt på et øyeblikk."⁷⁷ Kristian Gleditsch skrev sommeren 1932 at Quisling ved sin utnevning til statsråd var et forholdsvis ubeskrevet politisk blad, med unntak av artikkelrekken "Russland og vi", som ble trykket i *Tidens Tegn* i forkant av stortingsvalget 1930.⁷⁸

Gleditsch stilte seg selv spørsmålet om hvorfor Quisling i løpet av ett år var blitt en av landets mest omtalte menn, og fant at "forklaringen ligger for en stor del i det preg av kriminalroman som alle begivenheter omkring Quisling har fått."⁷⁹ Quislings fortid som forsøksvis organisator av røde garder for et uvillig DNA og et like uvillig NKP var noe av det Gleditsch trakk frem, likeledes hans stortingstale 7. april 1932, hvor skarpe beskyldninger ble rettet mot

⁷⁶ "MD" nr. 6, 9. november 1935, s. 178.

⁷⁷ "MD" nr. 1, 17. mai 1931, s. 17.

⁷⁸ "MD" nr. 11, 22. juli 1932, s. 216. Artikkelsen falt forøvrig ikke i smak: "Fremstillingens åpenbare selvmotsigelse og forfatterens gjennomført tåpelige vurdering av faktiske forhold." *ibid.*

⁷⁹ "MD" nr. 11, 22. juli 1932, s. 216.

arbeiderorganisasjonene. Det mest kriminalromanmessige som Gleditsch siktet til var imidlertid det såkalte 'pepper-overfallet', som jeg skal dvele litt ved.

2. februar 1932 ble Quisling overfalt på sitt kontor i forsvarsdepartementet, tre dager senere hadde saken funnet veien til pressen. Omstendighetene rundt overfallet har aldri riktig blitt oppklart, spekulasjonene har derfor vært mange. Om de samtidige reaksjoner skriver Hans Fredrik Dahl: "Statsråden ble i vide kretser ikke trodd."⁸⁰ Man anså det for å være en provokasjon, iscenesatt av Quisling selv. *Mot Dag* stilte seg først tvilende til dette:

Hvis det dreiet seg om en provokasjon var komedien iscenesatt med påfallende klossethet, men man kan riktignok ikke vente at en norsk bonderegjering skal være synderlig fortrolig med det internasjonale provokasjonsvesens finesser.⁸¹

Det dreiet seg etter *Mot Dags* oppfatning om et virkelig overfall, og sammenhengen ble utlagt slik: Quisling hadde ved utnevnelsen til forsvarsminister en tid virket i "den fascistiske organisasjon Nordisk Folkereisning",⁸² men meddelte da at han hadde avbrutt enhver forbindelse med denne, noe *Mot Dag* anså som helt usannsynlig. Utnevnelsen åpnet nye muligheter for organisasjonen, nærmere bestemt "anledningen til å drive organisasjonsvirksomhet blandt de militært utdannede i Norge med utgangspunkt i Forsvarsdepartementet selv."⁸³ Men ut fra sammenlignbare politiske grupper i utlandet så *Mot Dag* det som svært tenkelig at det hadde oppstått konflikter i en slik organisasjon: "Deres politiske virksomhet er alltid bandittanstrøken, deres livsførsel er prinsippløs og personlige konflikter av den mest voldsomme art kan når som helst bryte ut."⁸⁴

I *Mot Dag* ble det derfor trukket den slutning at det innenfor de fascistiske offiserkretser i Norge fantes tre stridende grupperinger: 1) Quisling og hans menn, 2) overfallets iscenesettere, og 3) den gruppe eller enkeltmann som ønsket begge de to første smadret og som lekket saken til pressen.

Ved årets slutt fortonte saken seg annerledes. Da het det med Erling Falks penn:

⁸⁰ Dahl, Hans Fredrik: *Quisling – en norsk tragedie*, Oslo 2004, s. 111. Dahls formodning er at det var agenter fra Finland som sto bak overfallet i sin jakt på svenske etterretningspapirer. *op.cit.* s. 100.

⁸¹ "MD" nr. 2, 19. februar 1932, s. 29.

⁸² "MD" nr. 2, 19. februar 1932, s. 30.

⁸³ "MD" nr. 2, 19 februar 1932, s. 30.

⁸⁴ "MD" nr. 2, 19. februar 1932, s. 31.

Det er mulig at det såkalte overfall var utslag av et indre oppgjør inne den krets som omgir Quisling som hans politiske meningsfeller. Ellers taler alt for at det hele har vært planlagt som en provokasjon som skulde danne en passende bakgrunn for Quislings store tale i stortinget en måned senere.⁸⁵

Falk var av den oppfatning at Quisling handlet etter en *plan*, som fremkom av handlingene begått i 1932. Denne planen var sprunget ut av drøftelser i ”et kollegium, en organisasjon, [...] den første norske ’Herrenklub’.”⁸⁶ Hva Falk mente herrene hadde fore bestemte han ved begrepet ”Pronunciamento”, et fenomen som Falk regnet tilhørende til hva han kalte røverstater i Syd-Amerika, definert ved at:

En eller annen høiere embedsmann, fortrinnsvis en officer, ved en hensiktsmessig opptreden samler om seg en viss folkestemning, organiserer en tilhengerskare av slike eventyrere som alltid gjerne går med i en tilstrekkelig løfterik bevegelse, på et gitt tidspunkt skyver regjeringen til side.”⁸⁷

Quisling hadde alle fordeler ved å bli sittende i regjering, erfaringen hadde nemlig vist ”at en aksjon som hans hverver stadig nye tilhengere for hver ny offentlig appell til de desperate borgerlige kretser hans bevegelse må bygge på.”⁸⁸ Falk så for seg at trontaledebatten 1933 kunne være en slik anledning til offentlig appell, og reflekterte samtidig over hvorfor Quisling fortsatt var sittende forsvarsminister. To forklaringer ble ansett som sannsynlige: 1) at regjeringen likevel snart skal gå av, eller 2) at Hundseid ikke lenger hadde regjeringens flertall med seg. Skulle alternativ to være den korrekte forklaringen, så hadde man ifølge Falk å gjøre med statskupp-planer. Quisling kunne være troende til litt av hvert i Falks øyne, men som han skrev:

”Pronunciamento i et land med en betydelig og organisasjonsbevisst arbeiderklasse har hittil imidlertid selv ikke den galeste sydamerikanske general eller forsvarsminister våget å innlate sig på.”⁸⁹

Oppsummeringsvis kan det dermed slås fast at det forelå tanker om en fra fascistisk hold – det vil si Quisling og hans krets – initiert maktovertagelse i Mot Dag ved årsskiftet 1932/33.

Erling Falk mente at om den organisasjon Quisling representerte kunne man med gode odds agere spåmann: Planen var å skape ”en politisk organisasjon, et parti, av utpreget fascistisk

⁸⁵ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 405.

⁸⁶ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 405f.

⁸⁷ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 405.

⁸⁸ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 406.

⁸⁹ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 407.

karakter, med skarp front mot arbeiderbevegelsen.”⁹⁰ Om det var akkurat NS han så for seg er vel mer tvilsomt – tross hans påstått demoniske trekk –, men ellers fikk han rett.

II. Nasjonal Samling

Tredje mars 1933 ble Bondepartiregjeringen felt til fordel for en ny regjering Mowinckel (Venstre), *Mot Dag* gjorde seg betraktninger over hvilke konsekvenser dette åpnet for. Klaus Sunnanå anså det som sikkert at Bondepartiet hadde tapt på å ha regjeringmakten, men spørsmålet var om dette gavnet Venstre, Arbeiderpartiet eller ”um visse lag av bøndene er blitt reaksjonære og har fått hug på å gå over i fascistisk leid.”⁹¹ Om Quisling het det:

Han representerer den fårlegaste freistnad på å skapa ei fascistisk rørsla som me har hatt her i landet til denne tid. Det vil ikkje bli vanskeleg for Quisling å fanga inn den missnøggje som har gjeve seg utslag i Bygdefolkets Krisehjelp og liknande stemningar, dersom arbeiderrørsla ikkje gjer nok positivt mot.⁹²

Sunnanå betraktet derfor Mowinckel, Hundseid og Quisling som de sentrale figurer for ”dei politiske straumdrag innan borgarskapet”, og selv om Quisling foreløpig var satt utenfor, var det slettes ikke sikkert at han dermed var utspilt. Det gjaldt å følge med på hans bevegelser, særlig nå, ”når han har teke til å farta ikring ute på bygdene.”⁹³

Dette ble skrevet i mars 1933, og i løpet av perioden frem til stortingsvalget 16. oktober fikk Quisling og hans krets sin organisasjon. Umiddelbart før valget gav *Mot Dag* imidlertid karakteristikkene ’politisk eventyrer’ og ’forfengelig narr’ av Quisling, og mente den fascistiske fare ikke hadde samlet seg i hans parti:

Faren ligger i den tidsstemning som i voksende målestokk gjør det mulig for slike folk som Karl Meyer og Vidkun Quisling å utpeke seg selv til diktatoremner og høste jubel og masse møter på det. Den stemning vil om kort tid bygge seg andre organisasjoner og finne frem til mer brukbare førere. Deri ligger den tidsfare som Nasjonal Samling truende peker henimot.”⁹⁴

⁹⁰ ”MD” nr. 19, 23. desember 1932, s. 406.

⁹¹ ”MD” nr. 4, 10. mars 1933, s. 98

⁹² ”MD” nr. 4, 10. mars 1933, s. 98

⁹³ ”MD” nr. 4, 10. mars 1933, s. 98

⁹⁴ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 241.

Det ble dermed slått fast at selv om NS tok mønster etter det tyske nasjonalsosialistiske parti, var det til forskjell fra dette ikke ”utsprunget av noen massebevegelse, men representerer enkeltmenns forsøk på å utnytte reaksjonære konjunkturer.”⁹⁵ Det nye partiet ble levnet intet håp om å oppnå noe mandat ved valget, men ble spådd å stå sterkest i Telemark.⁹⁶

Denne siste spådommen hang sammen med valgsamarbeidet mellom Bygdefolkets Krisehjelp og NS i dette fylket. Klaus Sunnanå skrev ut fra andre lands erfaringer, og fant at bøndernes stillingtagen i en krisetid, var helt avgjørende: Hverken det borgerlige demokrati, et fascistisk diktatur eller arbeiderklassens maktovertagelse kunne tenkes uten ved støtte fra bøndene.⁹⁷ Valgsamarbeidet var således ikke et mål i seg selv: ”Det er sjølsagt meininga å freista gjera dei kriseherja bøndene til stormtropper for ein fascistisk og arbeidarfiendleg politikk.”⁹⁸ Derfor var det forstemmende for Sunnanå å se på den skjebne som ble *Bygdefolkets Krisehjelp* til del. At denne organisasjonen utviklet seg i reaksjonær retning viste en manglende tilknytning mellom arbeiderbevegelsen og bondestanden, som begge arbeiderpartiene, DNA og NKP, måtte ta ansvar for.⁹⁹

I en kommentar til stortingsvalget i 1933 forklarte *Mot Dag* DNAs fremgang delvis med at mange som tidligere hadde stemt borgerlig, nå ”er løpt løpsk og har gitt sig socialisme og marxisme i vold.”¹⁰⁰ Dette ble understøttet med at Quislings Nasjonal Samling, såvel som Dybwad-Brochmanns *Samfundspartiet* begge kunne kalles ungdomsbevegelser, noe som betydde at deres tallmessige styrke var større enn hva stemmetallene tilsa. (Ifølge Trygve Bull ble *Samfundspartiet* betraktet på linje med NS, som en ”litt fredeligere form for fascisme.”¹⁰¹) Det ungdommelige preget var ikke tilfeldig:

De fascistiske organisasjoner er idag fullt klare over at bak Hitlers seir ligger blandt annet det årelange, intense arbeid blandt skoleungdommen som har gitt nazismen overtaket i den nye generasjon av småborgere.¹⁰²

Mot Dag pekte på at også norske gymnasiaster for en stor del hadde en småborgerlig bakgrunn, og derfor var det at Fedrelandslaget og Nasjonal Samling hadde sin oppmerksomhet

⁹⁵ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 244.

⁹⁶ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 245.

⁹⁷ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 257.

⁹⁸ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 259.

⁹⁹ ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 259.

¹⁰⁰ ”MD” nr. 10, 27. oktober 1933, s. 266

¹⁰¹ Bull 1987, s. 83.

¹⁰² ”MD” nr. 2, 2. februar 1934, s. 48.

retter mot gymnasverdenen, såvel som *Norges Nasjonalsocialistiske Parti* (NNSAP), som ”praktisk talt [besto] utelukkende av skoleungdom.”¹⁰³ Felles for disse gymnasiaster var at de både gjennom deres hjemlige miljø og skolegang var disponert for konservativ og fascistisk propaganda. John Sanness trakk i den forbindelse frem speiderbevegelsen, som kunne vært et fornøyet studium, var det ikke for visse likhetstrekk:

Hele den dryppende sentimentale og samtidig mandige kristendom, den svulmende nasjonalistiske svada, alt båret av det Mut zur Banalitet som man uten fare kan utfolde overfor mindreårige, viser et slående slektskap med nasjonalsocialismens og dens avleggeres propagandametoder og ceremonieell.¹⁰⁴

Selv var jeg korpsmusiker på yngre dager, så i all vennskapelighet kan jeg slutte meg til en slik karakteristikk. Men poenget er: *Mot Dag* identifiserte middelstandens ungdom som typiske fascister *in spe*. Arne Ording skrev riktignok at ”studenterfascismen har ingen politisk betydning som isolert fenomen, den kan bare spille en rolle i sammenheng med en bredere fascistisk bevegelse.”¹⁰⁵ Skulle arbeiderbevegelsen vinne kampen mot fascismen så var derfor den motdagistiske oppskrift denne:

Det kan ikke være noen tvil om at det umiddelbare formål for enhver bevisst arbeiderpolitikk idag er å samle hele arbeiderklassen på et revolusjonært grunnlag for å opta en målbevisst kamp for alle arbeidende befolkningslags interesser. Ellers havner de i reaksjonen, for tilslutt sammen med industriarbeiderne å bli et offer for den.¹⁰⁶

Valgresultatet i 1933 ble ikke helt i overensstemmelse med Quislings drømmer (27850 stemmer = 2,2 %), og *Mot Dag* gav i forbindelse med kommunevalget året etter følgende tolkning av stortingsvalget: ”Folkemassene beveget sig i stigende utstrekning bort fra troen på kapitalismen og vendte sig med avsky fra fascismen.”¹⁰⁷ Hvis dette var en trend som fortsatte i kommunevalget, ville det ifølge *Mot Dag* bety at ”de nazistiske strømninger som samfundsmessig faktor vil være satt ut av spillet for en rummelig tid fremover.”¹⁰⁸ Gitt at dette skjedde kunne det tenkes at en nazistisk bevegelse ikke lenger ville virke konsoliderende på

¹⁰³ ”MD” nr. 2, 2. februar 1934, s. 48.

¹⁰⁴ ”MD” nr. 16, 3. september 1934, s. 345.

¹⁰⁵ *Clarté*, nr. 5, 17 mai 1930, s. 16.

¹⁰⁶ ”MD” nr. 6, 1. mai 1933, s. 175.

¹⁰⁷ ”MD” nr. 17, 15. september 1934, s. 354.

¹⁰⁸ ”MD” nr. 17, 15. september 1934, s. 354.

kapitalismen, ”men tvert imot føre inn i den borgerlige leir et destruktivt element”, som ytterligere skulle lette arbeiderbevegelsens maktovertagelse.¹⁰⁹

Mot slutten av 1935 gikk Italia til angrep på Etiopia, på denne bakgrunn, samt med tanke på det forestående stortingsvalg høsten 1936, skrev John Sanness artikkelen ”Mussolinis lakeier” i slutten av januar 1936.¹¹⁰ Her redegjorde han for internasjonale kongresser av fascistiske partier, hvor også Norge ved NS og Quisling deltok. Et fellestrekk ved disse kongresser var ifølge Sanness en utilslørt støtte til den italienske fascisme, fremfor den tyske nazisme. Sanness poengterte at det også fantes tyskvennlige kretser i og rundt Nasjonal Samling, kretser hvis organ var *Ragnarok*, hvor de ”grunnleggende likheter mellom fascisme og nasjonalsocialisme søkes utvisket ved spissfindige sondringer.”¹¹¹ Hvilken type ”fascistisk imperialisme” som NS støttet var uansett på siden av saken for Sanness. Saken var denne:

Det representerer en selvopgivelse, en oppgivelse av forsøkene på å reise en fascistisk bevegelse på norsk jordbunn. Det lar den norske fascisme knytte sin skjebne til en fremmed stormakts og gjør dets nasjonale innstilling ytterligere til en frase.”¹¹²

Sanness antok at dette ville skaffe NS enda færre stemmer ved valget i 1936. For å sammenfatte: Quisling og hans krets, etterhvert konsolidert i Nasjonal Samling, ble av Mot Dag identifisert som den største faren for fremveksten av en norsk fascisme. Riktignok mer som et symptom på en trend som kunne vokse seg stor, enn som farlig i seg selv. Fascismen hadde ungdommelig appell, men verre var det hvis småborgerskapet som klasse, i første rekke bøndene, gikk med reaksjonen. Nasjonal Samlings valgnederlag på valgnederlag viste at det norske folk avviste fascismen, og i begynnelsen av 1936 kunne man konstatere at forsøket på å reise en norsk fascistisk bevegelse var oppgitt.

6. Antisemittismen - perspektivmangfold

Gunnar Skirbekk har i en betraktning over intellektuelle eliter i norsk samtidshistorie, tatt utgangspunkt i organisasjonen Mot Dag.¹¹³ Han forutsetter at Mot Dag gjorde sitt til å

¹⁰⁹ ”MD” nr. 17, 15. september 1934, s. 355.

¹¹⁰ ”MD” nr. 1, 25. januar 1936, s.14 – 16.

¹¹¹ ”MD” nr. 1, 25. januar 1936, s. 16.

¹¹² ”MD” nr. 1, 25. januar 1936, s. 16.

immunisere norsk akademisk ungdom mot nazismen, men er i sin betraktning opptatt av det ”intellektuelt uferdige” ved organisasjonen. Den var ikke teoretisk nyskapende, knapt nok på høyde med den filosofiske eller vitenskapsteoretiske debatt i samtiden.¹¹⁴ Dermed plasserer Skirbekk Mot Dag i en anti-intellektuell tradisjon, med røtter tilbake til Anton Martin Schweigaard og fremover til AKP (m-l). Som Siv Frøydis Berg kommenterer:

Det kan gjerne stemme. Erling Falk var ikke den som lot seg imponere av boklig lærdom alene, den kommunistiske innstilling måtte vises ved *handling*. [...]. De dramatiske verdensbegivenheter og arbeiderbevegelsens kamp mot undertrykkelsen foregikk ikke ved individuell innsats foran bøkene, den skjedde ute, i gatene, på fabrikkene, på folkemøtene.¹¹⁵

Jeg får presisere at Skirbekk ikke har skrevet en betraktning om Mot Dag, men om en manglende norsk opptatthet av erkjennelsesteoretiske problem. Grunnen til at han her trekkes frem, er et av eksemplene han bruker for å vise sin sak. Det sentrale begrepet er *perspektiv-mangfold*, definert slik: ”Fordi om *én* forklaringstype verkar tolleg rimeleg, så inneber ikkje det at ikkje også *andre* forklaringstypar kan gripe viktige sider ved hendingane.”¹¹⁶

Det er Skirbekks påstand at Trond Hegna er perspektivenfoldig i *Min versjon* (Oslo 1983), når han avviser Wilhelm Reichs ”politiserende psykoanalyse [...] som en lære på avveie.”¹¹⁷ Det være som det vil med det, Skirbekks utgangspunkt er en langt senere erindringsbok, og spørsmålet er om den skal gjøres representativ for hele organisasjonen Mot Dag. Med andre ord: Er Skirbekks anklage treffende for Mot Dag sett som helhet?

For å belyse dette skal jeg ta utgangspunkt i antisemittismen, som mest utførlig ble behandlet av Karl Evang i *Rasepolitikk og reaksjon* (1934), forberedt i tidsskriftartikler i 1933. Evang slo i forordet fast at en rasjonell rasehygiene ikke var forenlig med en kapitalistisk samfunnsorden, men at rasehygien under kapitalismen ikke desto mindre lot seg anvende til politiske og samfunnsmessige forhold. Som en alminnelig karakteristikk av den nazistiske raselære skrev han dette:

¹¹³ Skirbekk, Gunnar: ”I Refleksjonens Mangel...”, s. 42-65 i *Kulturell modernitet og vitenskapleg rasjonalitet*, Bergen 1992.

¹¹⁴ Skirbekk 1992, s. 44.

¹¹⁵ Berg, Siv Frøydis: *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet*, Oslo 2002, s. 74.

¹¹⁶ Skirbekk 1992, s. 46.

¹¹⁷ Hegna, Trond: *Min Versjon*, Oslo 1983, s. 225.

En broget blanding av biologiske, økonomiske, politiske og historiske påstander som her kommer til uttrykk, bare mangelfullt bundet sammen ved almindelige uttalelser av temmelig tåket natur.¹¹⁸

Det dreiet seg følgelig ikke om vitenskap i noen god betydning av ordet, formålet med raselæren gikk i andre retninger. Evang påpekte at i årene 1914 til 1918 var det en høykonjunktur for slike tanker, de tjente altså til å ”maskere imperialistiske motiver.”¹¹⁹ På samme måte på 1930-tallet: Den germanske rases overlegenhet begrunnet Tysklands militære oppmarsj, den begrunnet en sosialpolitikk som ikke skulle ta vare på mindreverdige elementer, og den begrunnet forfølgelsen av radikale, som i mange tilfeller var jøder, for å nevne noe.

Evang gav følgelig ikke to skilling for raselærens syn på jødene: ”Jødeforfølgelsene, både i gammel og i ny tid, [har] for en stor del [...] sitt utspring i samfundsmessige forhold av dyptgripende natur, i de økonomiske vilkår selv.”¹²⁰ Og det er selvfølgelig *ett* perspektiv, at jødeforfølgelsene hadde sitt opphav i økonomiske interessemotsetninger, og dermed ble de for Evang ”for en stor del bare et utsnitt av den almindelige undertrykkelse og utbytning innenfor det kapitalistiske samfund.”¹²¹

Jødeforfølgelsene kunne derfor ikke opphøre så lenge det kapitalistiske samfunn besto, noe Evang understøttet ved å vise til utviklingen i Sovjetunionen.¹²² Der sto minoritetene friere enn noe annet sted, og man hadde endog satt av et landområde hvor jødene fritt kunne bosette seg. For å vende Evangs ord mot ham selv, så vitner vel ikke følgende proklamasjon om at han hadde ”den stadig utvidede og sikkert fastslåtte erkjennelse av virkeligheten i sin tjeneste”:

Den utvikling hvis første milepel var den franske revolusjons proklamering av jødernes likeberettigelse 28de september 1791, har her funnet sin avslutning. Socialismen har gitt Ahasverus, den evige jøde, hvile.¹²³

Karl Evang skrev sin bok i 1933/34, våren 1936 er det Johan Vogt som tar opp antisemittismen til bredest behandling. Fortsatt ble det synet hevdet, at ”den egentlige

¹¹⁸ Evang, Karl: *Rasepolitikk og reaksjon*, Oslo 1934, s. 14.

¹¹⁹ Evang 1934, s. 105.

¹²⁰ ”MD” nr. 16, 16. desember 1933, s. 379.

¹²¹ ”MD” nr. 16, 16. desember 1933, s. 379.

¹²² ”MD” nr. 16, 16. desember 1933, s. 380.

¹²³ Evang 1934, s. 71.

antisemitisme har et ubestridelig økonomisk innhold.”¹²⁴ Evang hadde tatt forbehold med vendingen ”for en stor del”, og med Vogt kommer resten av bildet på plass. Det var Wilhelm Reich som hadde påvist en ”nøie sammenheng som på en rekke punkter består mellom nasjonalsosialisme og seksuelle hemninger.”¹²⁵ Dette forhold forklarte for Vogt en vesentlig del av den nazistiske ideologi, men heller ikke mer:

Det vil imidlertid ikke ut fra dette synspunkt være mulig å forklare hvordan den nasjonal-sosialistiske bevegelse, som før 1929 bare hadde noen få prosent av Tysklands velgere bak sig, i løpet av bare fire år kunne overta den fulle samfundsmessige makt i dette rike.¹²⁶

Sitter man slik og kompilerer, så kan det med andre ord være mulig å finne frem til det perspektivmangfoldet som Skirbekk etterlyser. Men å kreve noe slikt av revolusjonære sosialister, det er kanskje i overkant – grunntanken ligger jo fast (for nå å bli litt dramatisk): Kapitalismens mor har pest: datteren må sprettes ut av hennes råtne buk og helbredes!

Derfor kunne blant annet sionistene ikke anerkjennes, *Mot Dag* kalte sionismen ”et bemerkelsesverdig utslag av englendernes koloniale dyktighet.”¹²⁷ Det var et engelsk ønske om en korridor mellom Suez og India som lå bak, skildret i nesten beundrende vendinger: ”England har tatt all religiøs mystikk og alle profeter i sin tjeneste, har rasjonalisert dem, anvendt den stemning som er opsamlet gjennom århundreder uten derfor selv å bli uforstandig.”¹²⁸ Tilbakevendingen til det lovede land overså det faktum at det allerede *bodde* folk der, skrev *Mot Dag*, og disse måtte dermed måtte fortrenkes. Resultatet ble besynderlig: ”I Palestina er [det] iferd med å opstå en jødisk fascisme.”¹²⁹

I 1933 var det besynderlig, 71 år senere kan det heller sies på denne måten, med Robert O. Paxton: ”If religious fascism is possible, one must adress the potential – supreme irony – for fascism in Israel.”¹³⁰

¹²⁴ ”MD” nr. 5, 17. mai 1936, s. 148.

¹²⁵ ”MD” nr. 5, 17. mai 1936, s. 147.

¹²⁶ ”MD” nr. 5, 17. mai 1936, s. 148.

¹²⁷ ”MD” nr. 11, 3. november 1933, s. 288.

¹²⁸ ”MD” nr. 11, 3. november 1933, s. 288.

¹²⁹ ”MD” nr. 11, 3. november 1933, s. 288.

¹³⁰ Paxton, Robert O.: *The Anatomy of Fascism*, London 2004, s. 204.

7. Foran en ny verdenskrig

Tilslutt skal jeg knytte det foregående opp mot den andre verdenskrig, eller riktigere: Hva tenkte motdagistene om konsekvensene av en fascistisk maktovertagelse? Kristian Gleditsch skrev boken *Foran en ny verdenskrig* (Oslo 1935), utgitt på Fram Forlag. Her hevdet han det prinsipielle synet på krig: ”På langt sikt er kirgen den normale tilstand innenfor det kapitalistiske samfund, freden en undtagelse.”¹³¹ Særlig tre land var således på gang med å etablere kapitalismens normalitet:

Japans politikk i det fjerne Østen har hatt en så oplagt provokatorisk karakter at den har vanskelig for overhode å finne forsvarer i Vest-Europa. Den italienske fascisme har ført en aggressiv utenrikspolitikk og i Mussolinis taler går forherligelsen av krigen stadig igjen. Men de mest utpregede ideologiske krigsforberedelser treffes i dag av det nasjonalsocialistiske Tyskland.¹³²

Det var altså Tyskland som ble ansett som den største krigsfaren, ”det tyske åndsliv er i sin helhet omlagt for krigspropaganda.”¹³³ Et slikt grep pekte i retning av en ny krig, og det samme gjaldt for den nazistiske terror, som var forberedelser innad til liknende handlinger utad. Krigspropagandaen forklarte Gleditsch med de økonomiske og politiske vanskeligheter som Tyskland befant seg i:

Nasjonalsocialistene kom til makten på et program som lovet alle samfundslag det de helst ville ha. [...] Ingen av disse store løfter har kunnet oppfylles. Bare ett blir tilbake og må derfor komme mere og mere i forgrunnen: Revisjon av Versaillestraktaten.¹³⁴

Slik ble som sagt også den italienske invasjon av Etiopia forklart. Fordi den fascistiske bevegelse ikke var den løsningen som den selv påsto, måtte oppmerksomheten kanaliseres i andre retninger.

Når det gjaldt å forhindre krigen, som hørte kapitalismen til, så måtte arbeidet være et arbeid for å forberede den sosialistiske revolusjon. I tilfelle av en ny krig så Gleditsch parolen fra første verdenskrig – å forvandle den imperialistiske krigen til en borgerkrig – som fortsatt gyldig i 1935, men med ett unntak: ”Ingen vil falle på å oppfordre de russiske arbeidere til å

¹³¹ Gleditsch, Kristian: *Foran en ny verdenskrig*, Oslo 1935, s. 17

¹³² *op.cit.*, s. 172.

¹³³ *op.cit.*, s. 173.

¹³⁴ *op.cit.*, s. 178.

kjempe for eget lands nederlag.”¹³⁵ Som en oppsummering av motdagistenes syn på arbeiderbevegelsens oppgave, kan jeg sitere Gleditsch sluttsats:

Arbeiderbevegelsen er beredt til å føre kampen mot krigen som en kamp mot krigens årsaker, mot de kapitalistiske interesser som tjener på krigen og mot de fascistiske strømninger som forbereder krigen. Men arbeiderbevegelsen vet at hverken rustningskapitalen eller de fascistiske bevegelser er isolerte fenomener, begge er naturlige ledd av det kapitalistiske samfund og kan bare endelig fjernes sammen med dette samfund selv. Kampen mot krigen blir derfor i sin konsekvens en kamp mot det kapitalistiske samfund, en kamp for socialismen.¹³⁶

8. Oppsummering

En fascistisk bevegelse hadde sitt utspring i et bestemt vekselforhold mellom klassene, som ikke var enestående for tiden etter første verdenskrig, selv om hver historiske epoke hadde sin særtrekk. I en situasjon hvor det fantes sterke arbeiderorganisasjoner som ikke var bevisste sin revolusjonære funksjon, ble fascismen borgerskapets kontrarevolusjon, dvs. måten det kunne beholde den økonomiske makten på.

Således kunne man si at en fascistisk bevegelse handlet som agent for kapitalistklassen, i hovedsak var dette Mot Dags syn. Men saken bør nyanseres: Den fascistiske bevegelse rekrutterte i stor grad fra småborgerskapet, og bevegelsen var dermed ikke et passivt redskap i hendene på kapitalistene, men hadde også i sin midte et aktivt element. Som i Tyskland: Den økonomiske makten beholdt kapitalistene, mens den politiske makten ble overlatt nazistene. Årene 1933 til 1936 i den tyske historie ble av Mot Dag tolket ut fra et begrep om hegemonikamp mellom disse: Nazistene hadde overtaket fra Hitlers utnevning til rikskansler 30. januar 1933 frem til likvideringen av SA 30. juni 1934, derpå svinget pendelen tilbake til borgerskapet.

I Norge var det Quisling og kretsen rundt han – først i forbindelse med de manøvrerne som skulle lede til det omtalte *pronunciamento*, deretter organisert i Nasjonal Samling – som representerte det farligste forsøket på å skape en fascistisk bevegelse. Riktignok var Mot Dag

¹³⁵ *op.cit.*, s. 203.

¹³⁶ Gleditsch 1935, s. 206.

ikke nevneverdig imponert av Quisling selv (eventyrer og narr), men den tidsstemning som gjorde det mulig for ham å tre frem, pekte mot at reaksjonen kunne finne seg andre og bedre organisasjoner. Stortingsvalget i 1933 og kommunevalget i 1934 viste at det norske folk ikke lot seg friste av fascismen, og i begynnelsen av 1936 kunne Mot Dag fastslå at forsøket på og organisere en norsk fascistisk bevegelse var strandet.

Den antifascistiske kamp var for Mot Dag det samme som kampen for sosialismen, sett i et revolusjonært perspektiv. Siden fascismen delvis var en agent for å sikre kapitalistklassens økonomiske interesser, ville bevegelsen forsvinne hvis også kapitalistklassen forsvant. På samme måte med jødeforfølgelsene: De hadde et økonomisk innhold, var knyttet til det kapitalistiske samfunn og ville forsvinne ved gjennomførelsen av sosialismen. Riktignok ble Wilhelm Reich trukket inn, og gitt noe rett i sin sammenstilling av fascisme og seksuelle hemninger. Men også disse var knyttet til kapitalismen, så hovedsynspunktet står fast.

Dermed kan Gunnar Skirbekk gis rett, når han med Trond Hegna som *pars pro toto* anklager Mot Dag for manglende perspektivmangfold. Noe annet ville vel forøvrig være merkverdig: Revolusjonære sosialister er i regelen ikke ute etter å forflere sine perspektiver når løsningen ligger i dagen: Revolusjon!

Det viktigste i første omgang var å knytte forbindelsen sterkere mellom industriarbeiderklassen og andre arbeidende befolkningslag. Hva Mot Dag gjorde rent praktisk i kampen mot fascismen er emne for neste del.

DEL II

Denne delen skal dreie seg om de mer praktiske sidene ved Mot Dags antifascisme, og skulle Aksel Zachariassen vært eneste kilde til organisasjonens virksomhet ville det blitt en kort oppsummering: Mot Dag forsøkte fra 1927 ”å gjøre seg gjeldende som et frittstående opposisjonselement med arbeiderbevegelsen som virkefelt og gjorde atskillig ugagn.”¹³⁷ Som jeg skal komme tilbake til er det ikke vanskelig å forstå at en sentral DNA-mann som Zachariassen legger et slikt perspektiv til grunn, men det er jo ikke hele siden av saken.

Videre ville være forfeilet å sette opp et absolutt skille mellom teori og praksis, her som andre steder. En av Mot Dags begrunnelser for organisasjonens eksistens går nettopp på dette:

I årene omkring 1918 hadde den radikale retning i norsk arbeiderbevegelse et voldsomt gjennombrudd [...] som ikke svarte til forventningene hverken hos de masser som sluttet op om den radikale retning eller hos dens førere. Vi kom til den opfatning at en av årsakene til dette var en utilstrekkelig utvikling i norsk arbeiderbevegelse av arbeiderklassens revolusjonære teori.¹³⁸

Teoretisk skoloring ble dermed en hovedoppgave for organisasjonen, i kraft av å beherske den revolusjonære teorien mente motdagistene at de hadde noe vesentlig å komme med. Eva Lundgren har analysert motdagismen som ideologi, og finner ”et konstant underliggende monisme-ideal knyttet til en mekanistisk helhetsforståelse, der muligheten for å se riktig, se sannheten, bevise den og formulere den, dermed blir en trosretning.”¹³⁹ Det teoretiske arbeidet – opplysningsvirksomhet og kritikk – var med andre ord uløselig knyttet til praksis, man skulle forstå for å kunne forandre, eventuelt forhindre. På linje med dette er David Beethams poeng, at marxister i mellomkrigstiden ikke beskjefteget seg med fascismen som en øvelse i abstrakt teori, men med tanke på å praktisk bekjempe den.¹⁴⁰

For Mot Dags del handlet mye om å formidle den formulerte sannhet, jfr. Trygve Bull: Så lenge Falk levde ”mistet han aldri troen på at menneskene var villig til å bøye seg for en logisk argumentasjon når de bare fikk høre den.”¹⁴¹

¹³⁷ Zachariassen 1977, s. 253.

¹³⁸ ”MD” nr. 6, 9. november 1935, s. 173.

¹³⁹ Lundgren 1978, s. 60.

¹⁴⁰ Beetham 1983, s. 3.

¹⁴¹ Bull 1987, s. 223.

Den andre hovedoppgave som Mot Dag beskrev i nevnte artikkel var å vinne intellektuelle for arbeiderbevegelsen, ut fra det synspunkt at ”det nytter lite å besette samfundsmessige posisjoner for arbeiderklassen hvis såvel den rådgivende som den utførende sakkyndighet i alt vesentlig er preget av en borgerlig, antisosialistisk instilling.”¹⁴² Maren Hegna nevner i tillegg to andre oppgaver som opptok Mot Dag helt fra starten: ”arbeidet for å danne en revolusjonær kommunistisk organisasjon i Norge”, og ”arbeidet med å samle arbeiderklassen i ett parti.”¹⁴³ Man kan si at det siste realiserte de, så godt det lot seg gjøre, ved å gå kollektivt inn i DNA i 1936, mens den revolusjonære kommunistiske organisasjonen dermed ble oppgitt.

Disse fire oppgaver utgjorde et samlet hele, og det tjener ingen hensikt å se på den motdagistiske antifascisme uten på denne bakgrunn. Som vist i forrige del var svaret på den fascistiske trussel for Mot Dag å gjennomføre sosialismen, hva hele organisasjonen også skulle tjene til. Imidlertid hadde Mot Dag arbeidet seg inn i en relativt isolert posisjon fra 1928 av, det nytter jo lite å sitte på sannheten når få er interessert i hva du har å si. Det feltet som organisasjonen fremfor alt behersket var studenterverdenen, med Bernt Hagtvets ord: Mot Dag bidro til å ”immunisere den akademiske ungdommen mot fascismen.”¹⁴⁴ Et godt startpunkt for det følgende kan dermed *Det norske Studentersamfund* være, man kan med Trond Nordby konstatere og spørre: ”Få var *mer* studenter enn motdagistene. Var det i det hele tatt noe som gav livene deres større mening enn debattmøtene i Studentersamfundet?”¹⁴⁵

1. Studentersamfundet

Den lettere spydige tonen til Nordby kan jeg i og for seg slutte meg til, for en som ikke nettopp har sognet til debattmøter på lørdagskveldene, er det vanskelig å forstå ordbruken til motdagister som på eldre dager beskrev Studentersamfundet: Trygve Bull skriver for eksempel om ”voldsomme kamper i 30-årene mot den nye, fascist-pregede konservatisme”,¹⁴⁶ eller Trond Hegna: ”Bølgene fra nazismens stormflod vokste i styrke og det var tydelig etter

¹⁴² ”MD” nr. 6, 9. november 1935, s. 173.

¹⁴³ Hegna 2000, s. 205f.

¹⁴⁴ Pax Leksikon, bind 4, s. 363.

¹⁴⁵ Nordby 1989, s. 45.

¹⁴⁶ Bull 1987, s. 47.

hvert at det bar mot et nytt storoppgjør.”¹⁴⁷ Kampen var vel voldsommere andre steder, og hvor stort oppgjøret mellom fascister og sosialiser var i dette forum, kommer jo an på hva man setter det i forhold til.

Knut Langfeldt ser mellomkrigstidens Studentersamfund som delt i to skarpt atskilte perioder, ”før og etter høsten 1930.”¹⁴⁸ Fra og med høsten 1930 var maktkampen mellom konservative og radikale vunnet av Mot Dag, noe som fremfor alt betød at den motdagistiske oppfatningen av Studentersamfundets oppgave fikk hevd, formulert slik av Arne Ording: ”Vi betrakter Det norske Studentersamfund som en misjonsmark for våre ideer.”¹⁴⁹ Mange har undret seg over denne stadig eldre gruppens opptatthet av å beherske Studentersamfundet, noe av forklaringen er altså at dette var en av få talerstoler de faktisk hadde tilgang til.¹⁵⁰ Ifølge Trond Hegna handlet mye av Mot Dags utadvente virksomhet på 1930-tallet nettopp om ”kampen for å hindre at fascismen skulle bli politisk dominerende i den norske studenterverdenen.”¹⁵¹

Det var særlig i 1930, 1933 og 1936 at motdagistene måtte ri stormen av, først og fremst ved hjelp av det André Bjerke har kalt en ”mitraljøseld av facts”.¹⁵² Det er verdt å merke seg at disse årstallene også viser til tre stortingsvalg, virksomheten i Studentersamfundet var tross alt ikke løsrevet fra det som ellers foregikk i samfunnet.

I 1930 var det valget av formann for høstsemesteret som var stridens kjerne. Karl Evang ble først valgt, *in absentia* siden han på det tidspunkt satt fengslet for militær- og siviltjenesteneking, men det ble senere besluttet, ”høyst lovstridig” som Trond Hegna skriver, å omstøte valget.¹⁵³ Det var ikke motdagistenes stil å argumentere med nevene – kanskje ikke så rart hvis man legger Bjerkes beskrivelse av dem til grunn: ”litt skakke og rare og hulbrystet de fleste av dem”¹⁵⁴ –, men i forbindelse med dette formannsvalget kom det til håndgripeligheter. En viss Erling Rustung var medlem av Studentersamfundets styre, og på et møte 3. mai 1930 lyktes han dårlig med å utdele stemmesedler til forsamlingen. I *Clartés* referat:

¹⁴⁷ Hegna 1983, s. 195.

¹⁴⁸ Langfeldt, Knut: ”To årtier frem til 1940”, s. 172-323 i John Elden (m.fl.): *Det norske Studentersamfund gjennom 150 år*, Oslo 1963, s. 314.

¹⁴⁹ *op.cit.*, s. 315.

¹⁵⁰ F.eks. Jens Bjørneboe: ”Det [er] vanskelig å forstå at det var en slik ære å beherske Studentersamfundet; Falk var jo en voksen mann da han kom dit.” Bjørneboe, Jens: ”Fra Falk til Werfel eller Mot Dag og den politiske myndighetsalder”, s. 108-115 i *Bøker og mennesker*, Oslo 1979, s. 112.

¹⁵¹ Hegna 1983, s. 205.

¹⁵² Bjerke 1958, s. 133.

¹⁵³ Hegna 1983, s. 193.

¹⁵⁴ Bjerke 1958, s. 133.

Dette irriterte øiensynlig Rustung, som allerede på forhånd var meget ophisset, slik at han uten nærmere foranledning bøiet sig ned og gav en dame som satt på trappen til podiet, et slag midt i ansiktet. Det blev voldsom ophisselse i salen og flere sprang op på podiet for å få tak i Rustung, mens andre av opposisjonen la sig imellem for å forhindre slagsmål.¹⁵⁵

Etter mye frem og tilbake kunne den lovlig valgte formannen tiltre 4. oktober 1930, og mer i motdagistenes stil var hans tiltredelsestale: ”Forhandlingene fortsetter etter den oppsatte dagsorden.”¹⁵⁶

Tre år senere hadde Nasjonal Samling blitt dannet, og i tilknytning hertil en egen studentergruppe. Sammen med Den Konservative Studentergruppe (DKS) og Fedrelandslagets variant offentliggjorde denne et opprop i Minerva 1. september 1933:

Fra å være et fritt akademisk forum, et kamp- og møtested for alle sosialt tenkende studenter, har Mot Dag gjort det til en åndsfattig bohémhule hvor forlengst uteksaminerte kandidater forsøker å pusse på slagordene fra det forrige århundre, og preker sine negative ideer fra selve formannsplassen.¹⁵⁷

Fra konservativt hold var dette det sentrale i kritikken av motdagistene, at Studentersamfundet ikke lenger var fritt, at det var dominert av en eldre garde, og at det ikke hadde appell som møteplass for andre enn dem som beundret Erling Falk. Mot Dags begrunnelse for å beholde Studentersamfundet i sin (bohém-)hule hånd imøtegikk imidlertid ikke en slik kritikk: ”En kommunistisk ledelse av Det norske Studentersamfund er en avgjørende hindring for en voldsom og utbredt studenterfascisme.”¹⁵⁸ Derfor vurderte organisasjonen valget av Kristian Gleditsch som formann for våren 1934, ikke som en garanti for et festlig semester, men som en ”betydningsfull styrkelse av de antifascistiske krefter i studenterverdenen.”¹⁵⁹

Et praktisk utslag av et motdagistisk styre i Studentersamfundet kan følgende stå som eksempel på: På et møte i slutten av november 1933 ble det vedtatt et resolusjonsforslag (150 mot 42) som protestere mot riksdagsbrann-prosessen og den nazistiske terror. Resolusjonen ble oversendt bl.a. til *die deutsche Studentenschaft*, som i et svarbrev datert 7. desember 1933 bare gav uttrykk for en behersket begeistring over at Studentersamfundet fant det riktig å

¹⁵⁵ *Clarté* nr. 5, 17. mai 1930, s. 18.

¹⁵⁶ Hegna 1983, s. 195.

¹⁵⁷ Langfeldt 1963, s. 285.

¹⁵⁸ ”MD” nr. 10, 27. oktober 1933, s. 281.

¹⁵⁹ ”MD” nr. 12, 17. november 1933, s. 316.

blande seg inn i Tysklands indrepolitiske forhold: ”Det er på ingen måte tilstedelig at De forsøker å anklage en kulturnasjon som den tyske på grunnlag av tartar-etterretninger.”¹⁶⁰ Tenker man seg et konservativt flertall i Studentersamfundet ville nok ikke resolusjonen blitt vedtatt, både DKS og Nasjonal Samlings Studentergroupe henvendte seg til *die deutsche Studentenschaft* med forsikringer om at resolusjonen ikke måtte tas for alvorlig siden Studentersamfundet ikke var representativt for norske studenter.¹⁶¹

Perioden frem mot høsten 1936 er karakterisert som ”stille før stormen” av Langfeldt,¹⁶² og det er i denne perioden Hegna ser et storoppgjør i kim. Hegna satt som Studentersamfundets formann gjennom hele 1936, og kan fortelle at vårsemesteret var brukt på å skaffe Studentersamfundet offentlig oppmerksomhet, med foredrag av Nygaardsvold og andre ledende politikere.¹⁶³ Til den tradisjonelle russefesten 2. september, hvor festtaler over temaet ’hellig er studentens kall’ var god tone, hadde han forespurt Nordahl Grieg om et dikt til opplesning. Grieg var selv forhindret fra å lese opp diktet, men *Til ungdommen* ble fremført av Gerd Egede-Nissen: ”*Kringsatt av fiender, gå inn i din tid!*” Dermed var den politiske strengen slått an: Over 800 stykker var møtt frem på Samfundets første møte 26. september, over 1000 tilstedeværende overvar debatten om stortingsvalget 3. oktober, og da mistillitsforslaget mot det motdagistiske styre falt den 17. oktober, var det med 509 mot 305 stemmer.

Høsten 1936 var siste gangen den konservative fløyen alvorlig forsøkte å komme i styreposisjon i mellomkrigstiden, frem mot den andre verdenskrig satt det i regelen tidligere motdagister som formenn, med unntak av Halvard Langes høstsemester 1938, inntil John Sanness ble arrestert høsten 1940 og Studentersamfundet oppløst.

¹⁶⁰ ”MD” nr 2, 2. februar 1934, s. 46.

¹⁶¹ Langfeldt 1983, s. 289.

¹⁶² *op.cit.*, s. 292.

¹⁶³ Hegna 1983, s. 197.

2. Forumslaget 17. april 1934

Knyttet opp mot arbeidet i Studentersamfundet var arbeidet på diverse gymnasiesamfunn. Mange av gymnasiastene var jo ventet ved universitetet om kort tid, og kunne man vinne dem før så skjedde, så ”visste de hvor de hørte hjemme” allerede før studenttilværelsen tok til.¹⁶⁴

Et eksempel kan aktiviteten ved *Hamar Høiere Offentlige Almenskole* være. Sigurd Evensmo var elev på skolen og inviterte tidlig i 1929 Aake Ording fra Oslo for å holde foredrag om kommunismen.¹⁶⁵ Det falt ikke helt i rektors smak, men foredraget ble holdt med en motinnleder, hvorpå flere av gymnasiastene meldte seg inn i Clarté og et eget skolelag ble opprettet. Som resultat av dette kom utover 1930-årene ”en hel liten gruppe” fra Hamar med i Mot Dag sentralt.¹⁶⁶ Som nevnt i forrige del identifiserte Mot Dag gymnasiaster som godt betinget for fascistisk propaganda, men Odd Eidem var på senere år heller ikke imponert av gymnasiaster som sognet til sosialismen, blant dem han selv:

Aldri, jeg tror knapt en eneste time i sammenheng, betraktet vi de ukjente menneskelivet under virkelighetslyset! Hvor skulle vi ha fått *den* sysnevnen fra? Gymnasiaster og andre unge mennesker sier de er opptatt av verden. Det er de lite. De er mest opptatt av seg selv.¹⁶⁷

Noe av det samme kan man lese ut av en liten anekdote som John Sanness forteller for å illustrere hvor frontene stod blant gymnasiastene på 1930-tallet:

Jeg husker et glimt fra en opprørt debatt mellom fascistene og oss i et gymnasiesamfunn der det plutselig stod opp en klosset fyr fra landet og erklærte at han var venstremann og trodde på demokratiet. Et øyeblikk var forsamlingen målløs, men det var i et brus av munterhet den unge olding steg ned fra kateteret i historiens papirkurv.¹⁶⁸

Jeg velger å tro at Sanness på 1960-tallet ikke gjorde seg tilsvarende lystig over tanken på demokratiet, og poenget er at gymnasiastene i sin avsondrethet lettere kan innta ekstreme standpunkter enn andre. Selvfølgelig finnes det eksempler på folk som holder fast på tidlig

¹⁶⁴ *op.cit.*, s. 196.

¹⁶⁵ Emberland, Terje og Roughtvedt, Bernt: *Det ariske idol*, Oslo 2004, s. 135.

¹⁶⁶ Bull 1987, s. 213. Det dreier seg om ”brødrene Hans, Johan og Andreas Cappelen, Hagbart Røise, Odd Eidem og Jens Boyesen.” *ibid.*

¹⁶⁷ Eidem, Odd: *Pieter og jeg*, Oslo 1979, s. 81.

¹⁶⁸ Sanness, John: ”Ung i 30-årene”, s. 73-96 i *Ungdom og samtid*, Oslo 1970, s. 80.

formulerte oppfatninger, i tilfellet Hamar er det nok å peke på at samtidige elever med Evensmo blant andre var Stein Barth-Heyerdahl og Per Imerslund.

Barth-Heyerdahl var allerede som gymnasiast orientert i retning fascismen, og i likhet med den motdagistiske Hamargruppe flyttet han inn til Oslo etter endt skolegang. I hovedstaden ble han ivrig medlem av *Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti* (NNSAP), stiftet høsten 1932. Selv om partiet ikke kom opp mot sitt tyske forbilde, så ”klarte [det] ihvertfall å vinne tilhengere på vestkant-gymnasene i Oslo”, skriver Emberland/Roughvedt, og viser til at det ”i løpet av 1933 ble [...] etablert egne lag på Katedralskolen, Fagerborg, Frogner og Hegdehaugen, hvor selv mange ikke-medlemmer likte å smykke seg med partiets hakekorsmerke i sølv.”¹⁶⁹

I motsetning til hva som skjedde i Studentersamfundet klarte de konservative, hvis det er det riktige ordet – NNSAP, Fedrelandslagets Ungdom og Nasjonal Samlings Ungdomsfylking – å vinne styret i Forum – Oslo Gymnassamfund – høsten 1933. Motdagistene gjenerobret posisjonen på nyåret, men en ekstraordinær generalforsamling 12. april endte i kaos, hvorpå en ny generalforsamling ble innkalt fem dager senere i Studentersamfundets lokaler i Uranienborgsveien 11.

Begge parter mobiliserte i forkant, Mot Dag sørget for 30 sterke karer fra Arbeidervernet til å vokte inngangen. Om kvelden 17. april samlet det seg over 200 demonstranter utenfor, blant dem nevnte Barth-Heyerdahl. Noen hadde slåsshansker, andre stilte med stinkbomber og tåregass. Ca. 50 mann stormet inngangen, men ble drevet tilbake av Arbeidervernet. I møtesalen forsøkte en av Fedrelandslagets menn å erobre talerstolen, men ble kastet ned trappene og fikk brukket sitt kraveben.¹⁷⁰

Dette var det såkalte Forumslaget, som *Mot Dag* kommenterte under tittelen ”Den unge reaksjon finner frem til sine naturlige diskusjonsformer”:

”Det er første gang at de fascistiske ungdomsorganisasjoner åpent har innført de samme metoder som allerede for flere år siden fikk hevd i Tyskland. For dem står ingen annen vei

¹⁶⁹ Emberland /Roughvedt 2004, s. 196.

¹⁷⁰ De faktiske opplysninger er hentet fra Emberland /Roughvedt 2004, s. 200f.

åpen, de kan ikke hevde sig i debatt, de kan ikke føre en åndskamp, de 'tenker med blodet', de argumenterer med nevene."¹⁷¹

Dette var hverken første eller siste gang arbeiderungdom braket sammen med NS-medlemmer i en nevenes argumentasjon. Jeg kan nevne det såkalte 'torvslaget på Gjøvik' 21. mai 1936, hvor Johan Bernhard Hjort fremprovoserte stenkast ved sin tale, som åpnet på elskverdig vis: "Landsmenn, landsforrædere, apekatter og annet folk."¹⁷² Ivo de Figueiredo oppsummerer denne virksomheten slik: "Alt i alt mottok nok hirdguttene mer bank, enn de ga bort."¹⁷³ Men her kan det være greit å skille mellom arbeiderungdom og gymnasiaster. Trond Hegna har fortalt om Forum-slaget, med tanke på at folk ble kastet nedover trappene oppsummerer han: "Dermed ble vi igrunnen spart for sånt siden."¹⁷⁴

Mot Dags virkemidler var fremfor alt debatten og åndskampen.

3. Åndskamp

Dermed er jeg kommet frem til begrepet om 'åndskamp'. Jeg har lett forgjeves i *Arbeidernes Leksikon* etter en definisjon av dette, men det ble altså tillagt vekt. Den utadvendte åndskampen ble ført hovedsaklig blant studenter og gymnasiaster, og på denne bakgrunn skal jeg reflektere litt over Trygve Bulls betraktning, innbakt i min problemstilling:

"kampen mot fascismen – som i perioden 1930-1936 virkelig var en trussel også i vårt land – ble av Mot Dag betraktet som en kamp for marxismen og den revolusjonære sosialisme. Rent idémessig var denne kamp av stor betydning og har antagelig betydd noe vesentlig når det gjaldt å slå denne trussel tilbake."¹⁷⁵

At kampen *mot* fascismen var for Mot Dag en kamp *for* sosialismen har jeg forsøkt å vise i forrige del, men det kan være grunn til å diskutere premisset som betraktningen hviler på. Hvor virkelig var den fascistiske trussel i Norge på 1930-tallet sett fra Mot Dags ståsted?

¹⁷¹ "MD" nr. 12. 1. mai 1934, s. 221.

¹⁷² Pryser, Tore: "Klassen og nasjonen", bind 4 i Edvard Bull (m.fl.): *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1988, s. 184.

¹⁷³ Figueiredo, Ivo de: *Fri mann, Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, Oslo 2002, s. 162.

¹⁷⁴ Berg, Arngeir (red.): *Veteraner*, Oslo 1990, s. 81.

¹⁷⁵ Bull 1987, s. 208.

Tidligere har jeg identifisert NS som den gruppering Mot Dag oppfattet som den største norske fascistiske trussel, mer som et uttrykk for en trend enn i seg selv. Men hverken uttrykket eller trenden vokste seg stor: NS gikk fra 2,2 til 1,8 prosent i stortingsvalgene denne perioden (1933 og 1936), og fra 1,5 til 0,06 prosent i kommunevalgene (1934 og 1937).¹⁷⁶ Noen fascistisk massebevegelse kan man derfor ikke på noe tidspunkt snakke om.

Ivo de Figueiredo har lagt Nasjonal Samlings tyngdepunkt til Oslo-området, ”ikke minst i villa-strøkene som omkranset byen i vest.”¹⁷⁷ Det samme kunne i grunn vært sagt om Mot Dag, til tross for forsøkene på å spre organisasjonen utover landet forble Mot Dag hovedsaklig et Oslo-fenomen. Den betydning som organisasjonen kunne ha i den antifascistiske kamp strekker seg derfor ikke ut over det sentrale østlandsområdet. Mitt første poeng er at Mot Dag i en *norsk*, landsomfattende kontekst ikke hadde den største betydning for at fascismen ikke fikk et gjennombrudd.

Hans Fredrik Dahl har gitt betegnelsen ”litterær” på kampen mellom marxismen og fascismen i de nordiske land: Det var ”relativt få eksponerte marxister, og svært få erklærte fascistere, utenfor kulturdebattens eget tradisjonelle miljø: pressen, tidsskriftene, akademikerne – litteraturen i vid mening.”¹⁷⁸ I Norge var dette miljøet likeledes lokalisert i Oslo, og selv om det fantes rabiater eksistenser blant kulturdebattens deltagere – et navn som Aksel Sandemose springer meg i hu – så kan man vel si at den foregikk på et ”rent idémessig grunnlag.” I en åndskamp kjemper man følgelig med pennen eller snakketøyet som våpen og utfallet svarer til redskapet. Med Georg Johannesens optimistiske ord: ”Et dikt er en del av den kraft som bestemmer i hvilken retning bajonettene skal peke.”¹⁷⁹ Trond Hegna var forsåvidt inne på samme tankegangen når han skrev:

”Det var de store reale krefter i samfundet som ifjor [1933] avgjorde en bestemt fase av kampen mellom arbeiderklassen og kapitalismen i Tyskland og førte til opprettelsen av den nazistiske diktatur, det var ikke først og fremst en propagandakamp eller en psykologisk kamp.”¹⁸⁰

¹⁷⁶ Brevig, Hans Olaf og Figueiredo, Ivo de: *Den norske fascismen – Nasjonal Samling 1933-1940*, Oslo 2002, s. 58.

¹⁷⁷ Figueiredo 2002, s. 139.

¹⁷⁸ Dahl, Hans Fredrik: ”1930-årene på ny”, s. 296-310 i *Samtiden* nr. 3/1973, s. 299.

¹⁷⁹ Johannesen, Georg: *Om den norske tenkemåten*, Oslo 2004 (1975), s. 146.

¹⁸⁰ ”MD” nr. 19, 20. oktober 1934, s. 399.

Mitt andre poeng er at en rent idémessig kamp er morsom eller alvorlig for dem som deltar, snarere enn avgjørende for samfunnsendringer. På den bakgrunn kan jeg vanskelig slutte meg til Bernt Hagtvetts påstand: ”Den politiske betydningen av Mot Dags debatthegemoni i dette forumet [Studentersamfundet] kan vanskelig overvurderes.”¹⁸¹ Trond Hegna har forsøkt å tallfeste betydningen som Mot Dag hadde i Studentersamfundet:

Jeg tror det er riktig å si at ved det som skjedde i Det norske Studentersamfund i disse ukene [høsten 1936] ble, la oss si, 100 norske studenter eller mer reddet fra å måtte stå til ansvar for landssvikloven da norsk styre igjen ble opprettet i landet. Eller reddet fra å ende sitt liv som stivfrossen frontkjemper i de uendelige russiske snømarker.¹⁸²

Dette aksepterer jeg gjerne, og gouterer for all del. Men det er en vurdering gjort på bakgrunn av Tysklands invasjon av Norge, Tysklands angrep på Sovjetunionen og landssvikoppgjøret som norske myndigheter fikk istand etter den andre verdenskrig. Intet av dette kunne man vite i 1936, og implikasjonen er dermed at Mot Dags antifascistiske kamp fikk individuelle utslag som først fikk betydning på et senere tidspunkt, ikke at kampen i seg selv brakte resultater. Arne Ording skrev som nevnt i 1930 at ”studenterfascismen har ingen politisk betydning som isolert fenomen, den kan bare spille en rolle i sammenheng med en bredere fascistisk bevegelse.”¹⁸³ Gitt at dette stemmer, blir altså mitt tredje poeng at mye av Mot Dags utadvendte aktivitet på 1930-tallet besto i å nedkjempe et betydningsløst politisk fenomen.

Det var først og fremst en propagandakamp, for å bruke Hegnas uttrykk, som Mot Dag førte mot fascismen, og selv om de lyktes med å forhindre en norsk studentefascisme så snur jeg på Trygve Bull: Mot Dag betød antageligvis *ikke* noe vesentlig når det gjaldt å slå den fascistiske trusselen i Norge tilbake. En åndskamp i Oslo-området blant studenter og gymnasiaster bør ikke tilskrives en for stor betydning: En protestresolusjon mot riksdagsbrannprosessen og den nazistiske terror må vel for eksempel sies å ha større betydning for dem som vedtok resolusjonen, enn for den saken som resolusjonen gjaldt.

¹⁸¹ Pax Leksikon, bind 4, s. 362.

¹⁸² Hegna 1983, s. 204.

¹⁸³ *Clarté*, nr. 5, 17 mai 1930, s. 16.

4. Opplysningsvirksomhet

Én side ved åndskampen som Mot Dag førte var altså aktivt å oppsøke eller beherske debattfora, hvor motdagistene møtte motstanderen fjes til fjes for å vinne over ham. En annen side kan kalles mer defensivt anlagt, for å bruke fotballen som metafor: Gøran Sørloth scoret det avgjørende målet på Ullevål mot Nederland i kvalifiseringen til fotball-VM i 1994, men seieren kan vanskelig tenkes uten Rune Bratseths formidable innsats. Overført på Mot Dags virksomhet blir dermed Sørloth en motdagistisk debattant, mens Bratseth kan stå som representant for den delen av virksomheten som skulle dyktiggjøre eget mannskap, og derigjennom muliggjøre Sørloths lekke mål. Man kan skille mellom *propaganda* og *agitasjon*, slik begrepene er definert i *Arbeidernes Leksikon*:

Mens a[gitasjon] må konsentrere sig om enkelte hovedtanker, som kan bli til hevestang for massenes aksjon og derfor i den daglige kamp utrettelig må innprentes i det kjempende proletariats bevissthet, har propagandaen til oppgave å bringe disse aksjonspåroler, disse taktikkens slagord i samklang med partiets almindelige strategiske plan, å motivere dem gjennom en uttømmende analyse av hele den politiske situasjon og de utviklingstendenser, som fremgår av den.¹⁸⁴

Sørloth var en hevestang, mens Bratseth brakte denne i sammenheng med den alminnelige strategiske plan. I sitatet fra *Arbeidernes Leksikon* er perspektivet riktignok vendt mot arbeiderbevegelsen alene, men det kan godt sies at motdagistene drev en agitatorisk kamp mot fascistene i debatter, mens opplysningsvirksomheten innad var av en mer propagandistisk karakter.

Av rett innsikt følger rett handling, det var premisset Mot Dag alltid arbeidet ut i fra, og dermed ble det en av gruppens store oppgaver å bringe viten til det norske torg. Eksistensen av både Fram Forlag og *Arbeidernes Leksikon* kan begrunnes med dette formålet, såvel som Arbeidernes Aftenskole.

¹⁸⁴ *Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, Oslo 1974, s. 1.

I. Fram Forlag og Arbeidernes Leksikon

Fram Forlag ble opprettet høsten 1929 med Arnulf Øverlands *Hustavler* som første publikasjon. Ved Mot Dags tilbaketreden til DNA ble forlaget slått sammen med Tiden Norsk Forlag og hadde da rukket å utgi 92 titler, både skjønnlitterære og sakprosaiske. Eva Lundgren ser den publistiske virksomheten som ”ledd i arbeidet med å forberede arbeiderklassen på maktovertagelsen.”¹⁸⁵ Denne maktovertagelsen var som sagt også Mot Dags svar på den fascistiske trussel, og på den bakgrunn kan man jo generalisere Trygve Bull: Det var ”naturligvis først og fremst åndskampen mot fascismen som preget forlagets bokutgivelse.”¹⁸⁶ I et slikt perspektiv blir alle de 92 utgivelsene, fra Upton Sinclairs *Kong Kull* til Carl Viggo Langes *Lægeråd for idrettsmenn*, antifascistiske propagandaskrifter, men det er vel å trekke saken vel langt. Som Trond Hegna også poengterer: ”Noen skrifter ble riktignok vesentlig oppfattet som et salgsprodukt som skulle gi inntekter.”¹⁸⁷

Av titler som direkte eller minst indirekte omhandler fascisme og nazisme teller jeg 11, altså omlag 12 prosent av totalen.¹⁸⁸ Seks av disse var skrevet av norske motdagister, blant de fem oversatte finner vi to romaner. Som en samlet karakteristikk kan det sies at tyske forhold ble behandlet mest utførlig. Tormod Valaker har beskrevet borgerlige aviser på 1930-tallet med en generell betraktning: ”Mussolini ble møtt med begeistring, Hitler med forståelse. [...] Det var ikke så farlig så lenge alt foregikk langt nok borte, og det var langt fra Norge til Mellom-Europa på 30-tallet.”¹⁸⁹ Kommentar: Avstanden var lenger for noen enn for andre, tydeligvis. Poenget er at det var fullt mulig å orientere seg om tyske forhold for den som hadde øyne å se med, selv om Nini Haslund Gleditsch forteller:

Bokhandlerne er ikke særlig interessert i å selge Fram Forlags bøker. Om det ikke er direkte sabotasje, så er det i alle fall en kompakt fortielse. Bøkene ses sjelden i bokhandlervinduene og spør du etter en av dem, får du som regel til svar at de er utsolgt. Det bestilles sjelden eller aldri nye.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Lundgren 1978, s. 11f.

¹⁸⁶ Bull 1987, s. 218.

¹⁸⁷ Hegna 1983, s. 205.

¹⁸⁸ Alf Ahlberg: *Marsjen mot Rom*; Max Berlin: *Den brune terror*; Karl Billinger: *Fange nr. 880*; Karl Evang: *Rasepolitikk og reaksjon*; Kristian Gleditsch: *Foran en ny verdenskrig*; Heinz Liepmann: *Fedrelandet*; Arne Ording: *Det tredje rike*; Arne Ording: *Nazismens krise*; Arne Ording: *Østerrike*; Klaus Sunnanå: *Kommunisme eller reaksjon på landsbygda*; S. Tschachotin: *Trepil mot hakekors*.

¹⁸⁹ Valaker 1999, s. 10.

¹⁹⁰ Haslund Gleditsch 1980, s. 53.

Men Fram Forlag utgav ikke bøker beregnet på et borgerlig publikum, det fantes andre måter å spre bøkene på. Willy Dahl forteller om en onkel Edvin:

Han var kommisjonær for Arbeidermagasinet før det ble til Magasinet, og han solgte bøker gjennom fagforeningen. Tiden Norsk Forlag og Fram Forlag hadde i 1930-årene et distribusjonsnett på arbeidsplassene og i fagforeningene.¹⁹¹

Slik kunne bøkene nå frem til arbeiderne, til tross for den kompakte fortieelse, og dét var jo hensikten. Hva kunne man så regne med at lesning av antifascistiske bøker betød i den antifascistiske kamp?

Willy Dahl forteller om sin onkel i forbindelse med lesning og gjenlesning av Wolfgang Langhoffs *Myrsoldater*, utgitt på Tiden Norsk Forlag i 1935. Han betegner den som ”et opplysningsskrift, en blanding av dokument og biografi fortalt med skjønnlitterære virkemidler.”¹⁹² En slik karakteristikk passer også godt på Karl Billingers *Fange nr. 880* og Heinz Liepmanns *Fedrelandet*, som etter mitt skjønn ikke ligger noe tilbake for Langhoffs beretning fra konsentrasjonsleiren Oranienburg. Dahl var 9 år gammel da han leste boken for første gang i 1936, og er fornøyd med at han vokste opp i et ”politisk sunt miljø som mente at unger skulle oppdras til å avsky og hate nazismen.”¹⁹³ For den som er kjent med myten om Jens Bjørneboes liv burde dessuten boken til Langhoff slå an en streng:

Jeg leste den ut på en dag [15 år gammel], for den var ikke tykk. Det var en bok med innhold av beskrivende art, og selv om jeg hadde vært ganske deprimert i de foregående 14 år også, så kan jeg si at jeg etter denne boken aldri mer har vært glad, annet enn i korte øyeblikk av gangen.¹⁹⁴

Dahl og Bjørneboe ble således antifascister, eller befestet i sin antifascisme, ved lesningen av en bok. Dette er to eksempler på at litteraturen hadde en virkning som svarte til formålet, selv om boken det her dreier seg om ikke ble utgitt på Fram Forlag så kan tilsvarende eksempler godt tenkes for lesere av *Fange nr. 880* og *Fedrelandet*. Det tyder forøvrig på at Tiden Norsk Forlag hadde et bedre distribusjonsnett enn Fram Forlag, siden *Myrsoldater* både nådde frem

¹⁹¹ Dahl, Willy: *Gjensyn – en leser krysser sine bokmerker*, Bergen 2005, s. 16.

¹⁹² *ibid.*

¹⁹³ Dahl 2005, s. 14.

¹⁹⁴ Bjørneboe, Jens: *Stillheten*, Oslo 1995 (1973), s. 140.

til en arbeidergutt i Bergen og en skipsredersønn i Kristiansand. Utgivelsene på Fram Forlag dannet først og fremst ammunisjonslagre for motdagistenes ”mitraljøseld av facts”.

Utgivelsen av *Arbeidernes Leksikon* ble startet i regi av *Arbeidermagasinet* i mars 1931 med Jakob Friis og Trond Hegna som redaktører, og var således opprinnelig ikke et motdagistisk initiativ. Friis var medlem av NKP, og Trygve Bull skriver at foretaket derfor ble motarbeidet av DNA og Arbeiderbladet.¹⁹⁵ Via Trond Hegna ble flere motdagister trukket inn. I april 1933 ble det inngått kontrakt mellom Erling Falk og *Arbeidermagasinet*, Falk skulle ”garantere verket ferdig til fastsatt tid ved systematisk å engasjere Mot Dags medlemmer.”¹⁹⁶ Den faktiske redaksjon ble dermed Falk og Hegna, ”en kan trygt si at den ideologiske hovedlinje alt fra annet bind [av til sammen seks] ble trukket opp i Mot Dag.”¹⁹⁷ Leksikonet skulle skille seg fra sine borgerlige søstre ved å være dem overlegne på minst tre måter:

For det første derved at stoffet er populært i ordets beste forstand, fremstillet på en måte som gjør hver artikkel tilgjengelig for en leser uten forkunnskaper. Dernest ved at det gir flere rent konkrete (f.eks. tallmessige) opplysninger enn de andre leksika. Endelig ved at alle enkelt-emner er sammenarbeidet til en helhet, alle fenomener forklart i sin samfundsmessige sammenheng, slik som det er mulig ut fra den marxistiske analyse og bare ut fra den.¹⁹⁸

Med andre ord var leksikonprosjektet en systematisk oppsamling av viten og vurderinger som sammen med utgivelsene på Fram Forlag, skulle ”utbre marxistisk tenkning innen den norske arbeiderklasse, anspore den til en videregående kunnskapstilegnelse og en stadig videre kamp for derigjennem å dyktiggjøre sig til sin historiske oppgave.”¹⁹⁹

II. Arbeidernes Aftenskole

Motdagistene var i mangt og meget skriverkarle, men opplysningsvirksomheten kunne også gi seg andre utslag. For eksempel ble *Arbeidernes Aftenskole* stiftet i 1925, med samme eksistensbegrunnelse som Fram Forlag og *Arbeidernes Leksikon*: ”Formålet med dens undervisning er å styrke arbeidernes klassekamp.”²⁰⁰ I 1928 ble en egen Trondhjemsavdeling

¹⁹⁵ Bull *op.cit.*, s. 219.

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ ”MD” nr. 7, 7. desember 1935, s. 227.

¹⁹⁹ ”MD”, nr. 11, 22. juli 1932, s. 228.

²⁰⁰ ”MD” nr. 6, oktober 1931, s. 16.

av skolen åpnet, mens et forsøk på drive en slik skole i Skien ble heller kortvarig. Aftenskolen var en av tre organisasjoner som Mot Dag grunnla for å drive sosialistisk opplysningsarbeid skrev tidsskriftet *Mot Dag*, vi snakker dermed om tre grener på samme tre:

Gjennom sitt formål og sin praktiske virksomhet [knytter Arbeidernes Aftenskole seg] nøie til organisasjonen Clarté som utfører opplysningsarbeide blandt studenter og andre intellektuelle, og til Fram Forlag hvis oppgave det er gradvis å skaffe til veie den litteratur og det studie-materiell som trenges.²⁰¹

Høsten 1933 underviste Arbeidernes Aftenskole i Oslo i fem fag, deriblant ett som handlet om ”den tyske nasjonalsocialisme, den italienske fascisme og den internasjonale fascistiske fare.”²⁰² Faget ble ikke videreført våren 1934, og i det store og hele var det studier av marxismen som sto i fokus.

Foruten dette avholdt Mot Dag også egne ’åpne møter’ av og til, hvor forskjellige emner ble gjort rede for og diskutert. Jeg kan trekke frem Arne Ording om ”fascisme og kommunisme i Tyskland” (mars 1932), Heinrich Brandler om ”den politiske situasjon i Tyskland” (mai 1932) og Erling Falk om ”årsakene til sammenbruddet i Tyskland” (mars 1933), alle reklamert for i tidsskriftet.

På alle fronter som sto til disposisjon, eller som ble skapt med dette som formål, forsøkte Mot Dag å bidra til en opplyst arbeiderklasse som kunne gjennomføre sin historiske misjon. Til oppsummering kan jeg bruke begrepet ’arbeiderkultur’, som ifølge Tore Pryser kan vise til tre forskjellige ting:

For det første kan det betegne arbeidernes hverdagsliv, for eksempel en institusjon som fredagsfylla; for det andre kan det betegne bestrebelsene på å demokratisere den etablerte (= borgerlige) kulturen, slik at alle kunne ta del i den; og for det tredje kan det betegne forsøket på å skape eller fremme et *alternativ* til den eksisterende tingenes tilstand.²⁰³ Det er altså i den siste betydningen at Mot Dags prosjekt bør plasseres. Gjennom å fremme en sosialistisk kultur skulle arbeiderklassen bli i stand til å ta makten, og derved blant annet bekjempe fascismen en gang for alle.

²⁰¹ ”MD” nr. 15, 7. oktober 1932, s. 310.

²⁰² ”MD” nr. 9, 13. oktober 1933, s. 260.

²⁰³ Pryser 1988, s. 144.

5. Kritikk

Mye av Mot Dags antifascisme knytter seg til kampene i studenterverdenen og en generell opplysningsvirksomhet. Men det var ikke for ingenting at gruppen bedrev dette fra en relativt isolert posisjon i arbeiderbevegelsen. Maren Hegna har innført et skille mellom hva hun kaller 'tjenende intellektuelle' og 'kritiske intellektuelle' for å beskrive forholdet mellom intellektuelle og norsk arbeiderbevegelse.²⁰⁴ Den første retningen, personifisert med Edvard Bull d.e., var villig til å underkaste seg partiledelsen i DNA, mens Erling Falk og hans menn forbeholdt seg retten til å være kritiske til samme partiledelse når de mente at denne trådte feil.

Kritikken kom dels på bakgrunn av politisk uenighet, men man skal heller ikke bortse fra at mer personlige forhold spilte en rolle. Bruddet mellom Mot Dag og DNA i 1925 ble utløst av politisk uenighet om fortsatt militærstreik eller ikke, men saken kan også forklares med en kulturforskjell. Sett fra Einar Gerhardsens ståsted:

Det var noe av en kulturkollisjon mellom Falks selvbevisste og ofte arrogante akademikere og folk som Tranmæl og Gerhardsen. "Mot Dag er en studenterorganisasjon, og de folk som de slåss for å få inn er akademikere. At det skulle fremme arbeidersamlingen å få nettopp dem med, kan jeg ikke forstå", sa Gerhardsen, som må ha reagert med arbeiderguttens motvilje mot de sosialt overlegne og ikke så lite nedlatende overklasseungdommene.²⁰⁵

Sett fra Trygve Bull og motdagistenes ståsted:

Ungdommen rundt Tranmæl [...] likte å gå i uniform som ledere av Barnelag og Røde speidere. De ferdedes i det fri og sang friskt og freidig foran leirbålet. På motdagistene virket dette enten pinlig eller lett komisk. Det smakte av klikk og innehygge (selv om det var i Nordmarka), de fant her mye av den "små-borgerlighet" som de nettopp ville rømme fra i sine hjem.²⁰⁶

Betegnende for at de politiske fraksjonskamper også hadde et personlig aspekt kan Mot Dags oppfatning av storlockouten i 1931 være, hvor tidsskriftet skilte mellom 'kamp' og 'tranmælitisk kamp', det siste karakterisert slik:

²⁰⁴ Hegna 2000.

²⁰⁵ Olstad, Finn: *Einar Gerhardsen – en politisk biografi*, Oslo 1999, s. 93.

²⁰⁶ Bull 1987, s. 168f.

Ikke en eneste tennende parole, intet initiativ, bare sur grettenhet overfor ethvert initiativ som kommer annetsteds fra [...] Fullstendig manglende tro til arbeiderklassen og dens kamp, en mangel som søkes dekket med det flaueste redaksjonelle skvalder, en evig kvern som maler på bunden av et ferskvann, ingen vet lenger hvad den maler. En like saboterende holdning overfor socialismens oppbygning i Sovjet-Unionen som overfor den revolusjonære utvikling i verden for øvrig.²⁰⁷

Her mangler det ikke på invektiver, sitatet kan for den del stå som et godt eksempel på 'motdagstilen'. Det er følgelig klart at Mot Dag plasserte seg i motsetning til en slik virksomhet, og det er på denne bakgrunn – personlig og politisk – man må bedømme organisasjonens oppfatning av hva DNA's politikk kunne føre til.

I. Krisepolitikken

*”En hovedoppgave for Mot Dag å angripe og kritisere Det norske Arbeiderpartis politikk når den føres etter undfallenhetens, kapitulasjonens, forvirringens og uvederheftighetens linje.”*²⁰⁸

Dette skrev Mot Dag i forbindelse med kommunevalget i 1934, i en artikkel som ellers oppfordrer til å avgi stemme for DNA for å samle flest mulig om den organiserte arbeiderbevegelse. Det innebar ingen politiske innømmelser, Mot Dag anså det som sin plikt å kritisere der de fant det for godt. Og i 1934 fant motdagistene det særlig for godt i forbindelse med Ole Colbjørnsens og Axel Sømmes *En norsk 3-årsplan*. Med John Sanness' ord: ”Vi stemplet den øyeblikkelig som et uttrykk for sjarlataneri, eventyrpolitikk og opportunisme.”²⁰⁹ Tonen ble satt allerede fra årgangens første nummer, hvor tidsskriftet skrev at DNA's ledelse trengte en ny teoretiker før stortingsvalget i 1933:

Som fremmanet av den historiske nødvendighet stod plutselig Ole Colbjørnsen der og bragte med sig alt det som partiets ledelse hadde bruk for. [...] Hans artikler slo ut i partipressen, friske, smellende, fylt av optimisme, næsten amerikansk i stilføring og form. Alle vanskeligheter spredtes som tåken for en frisk nordenvind og veien lå der snorrett og åpen for ferdsl.²¹⁰

²⁰⁷ “MD” nr 3, august 1931, s. 16.

²⁰⁸ “MD” nr. 17, 15. september 1934, s. 355

²⁰⁹ Sanness 1970, s. 84.

²¹⁰ “MD” nr. 1, 26. januar 1934, s. 16.

Mot Dag betraktet 3-årsplanen som DNAs uoffisielle program, og det var særlig tre grunner til at den ikke fikk motdagistisk aksept: Den avskaffet klassekampen som en politisk realitet, den opererte med nøyaktige tall for fremtiden, og først og fremst var dens hovedidé basert på feil premisser, for eksempel i forhold til fabrikkreisning: ”Fabrikkene går med innskrenket drift fordi man ikke kan finne et marked for produktene. La oss reise nye fabrikker. En landsomfattende plan for fabrikkreisning, det er tingen.”²¹¹

Mot Dag betraktet derfor ikke 3-årsplanen som et program til virkeliggjørelse, men snarere forfattet til bruk i agitasjonsøyemed. Og følgende hentydning viser greit hva Mot Dag mente om en slik praksis:

Slik agitasjon har vært drevet omkring i Europa gjennom adskillige år, forskjellen er bare at den i almindelighet har et annet navn. Vi vil overlate til våre lesere selv å utgrunne hvilket navn det er.²¹²

Ingenting sies her i klartekst, men man oppfatter i hvilken retning insinuasjonen går. Det samme gjelder for analysen av slagordet ”hele folket i arbeide”, som Mot Dag bare fant meningsfullt i den grad det ble knyttet opp mot gjennomførelsen av en sosialistisk samfunnsorden. Uten en slik tilknytning var slagordet ikke bare ”en oplagt politisk svindel, men en overmåte farlig agitatorisk formel på grunn av det tilbakeslag som den vil trekke etter sig.”²¹³

II. Åndelig kapitulasjon

Både krisepolitikken og slagordet ’hele folket i arbeide’, slik Mot Dag forsto sakene, kan knyttes opp til Erling Falks begrep om ’åndelig kapitulasjon’. Falk lanserte begrepet etter å ha lest en av Finn Moes artikler i *Arbeiderungdommen*, som fikk ham til å undre: ”Hvad innebærer det at D.N.A.’s offisielle representant slynger ut nasjonalsocialistiske paroler og at Ungdomsforbundets organ uten forbehold avtrykker dem.”²¹⁴ Svaret var at Moe var kommet i panikk, ”som har forårsaket ikke en overgang til nasjonalsocialismen, men en fullstendig åndelig kapitulasjon for den.”²¹⁵ Det var blant annet Moes oppfordring om å dempe ned

²¹¹ ”MD” nr. 1, 26. januar 1934, s. 17.

²¹² ”MD” nr. 1, 26. januar 1934, s. 18.

²¹³ ”MD” nr. 2, 2. februar 1934, s. 39

²¹⁴ ”MD” nr. 8, 16. mars 1934, s. 137.

²¹⁵ ”MD” nr. 8, 16. mars 1934, s. 137.

marxistisk sjargong i agitasjonen som Falk reagerte på, med en tredeling ble DNAs politikk beskrevet slik:

Det første skritt er å avgrense sig mot den marxisme som samler hele reaksjonens hat og alle dens angrep om sig, det neste er å finne frem de stemningsbetonte agitasjonsformer som tilsynelatende bar nasjonalsocialismen frem til seier, det tredje er å opstille økonomiske programmer som imøtekommer alle ønsker, som utsletter enhver henvisning til klassekamp og de bestående samfundsformers og samfundsrettigheters undergang, og som fullstendig springer over det som er spørsmålets kjerne: *Hvordan* skal arbeiderbevegelsen kunne opta en samfundsmessig maktkamp med utsikt til seier?²¹⁶

Alt måtte for Mot Dag knyttes opp mot spørsmålets kjerne, hvis ikke beredte man grunnen for det som skulle forhindres. Trond Hegna diskuterte senere samme år propagandametoder, og fant at de nye metoder som blant annet tidsskriftet *Det 20. århundre* (DNA) tok til ordet for nettopp ikke svarte til sitt formål. Man kunne ikke hente inspirasjon fra nazistene mente Hegna, fordi grunnlaget for den nazistiske propaganda var forskjellig fra det grunnlaget som arbeider-bevegelsen måtte arbeide ut i fra:

Å være kapitalismens leietropper, hvilket er nazismens innhold, er helt forskjellig grunnlag for propaganda enn den oppgave å styrte kapitalismen og bygge socialismen, hvilket er arbeiderbevegelsens historiske misjon. I det første tilfelle har propagandaen som oppgave å forvirre massene og øke deres uklarhet, - i det siste tilfelle skal den fremme massenes egen kamp for å arbeide sig ut av også den åndelige undertrykkelse som de herskende klasser søker å holde dem nede i.²¹⁷

En agitatorisk plattform som hvilte på en slik oppfatning av massene tilskrev Hegna en ukritisk tilegnelse av borgerlig sosiologi, og karakteriserte den på følgende vis:

”Den er reaksjonær, den danner en vesentlig bestanddel av all fascistisk teori, den forbereder fascismen hvor som helst den propaganderes, helt uansett om vedkommende forfatter kanskje tar avstand fra fascismen eller er tilknyttet det ene eller annet arbeiderparti.”²¹⁸

All agitasjon og propaganda måtte ha som grunnlag gjennomførelsen av socialismen, ellers kunne konsekvensene bli det motsatte av hva man prøvde å oppnå. Derfor gikk Mot Dag til felts mot DNAs politikk, som de mente fjernet seg fra dette ene. Det er Trygve Bulls påstand

²¹⁶ ”MD” nr. 10, 6. april 1934, s. 181.

²¹⁷ ”MD” nr. 19, 20. oktober 1934, s. 400.

²¹⁸ ”MD” nr. 19, 20. oktober 1934, s. 400.

at disse krangleriene utsatte en reell tilnærming mellom Mot Dag og DNA i 2 år,²¹⁹ hvilket det vel ikke skulle være vanskelig å slutte seg til.

III. Samlingsbestrebelsler

I etterkant av Hitlers utnevning til rikskansler og de påfølgende terrormånedene var det bred enighet om at en splittet arbeiderbevegelse var en av årsakene til at den nazistiske bevegelse kunne seire. Følgelig ble spørsmålet om samling satt på dagsordenen. Mot Dags posisjon var at samling måtte til, men på et ganske bestemt grunnlag. Enhet i og for seg ville ikke gjøre susen:

”All erfaring viser [...] at selv en en samlet arbeiderklasse under socialdemokratisk førerskap blir håpløst slått, og sannsynligheten taler for at heller ikke en enig industriarbeiderklasse hvis politiske grunnlag er revolusjonært vil kunne stanse reaksjonens fremrykning hvis den ikke har store deler av de andre befolkningslag med seg.”²²⁰

Å knytte arbeiderklassen til andre arbeidende befolkningslag på et revolusjonært grunnlag, det var oppskriften som motdagistene mente ville ta piffyen av reaksjonen. Vel for å arbeide for dette, og tilskyndet av resolusjoner fra fagbevegelsen, initierte Mot Dag sammen med *Norsk Syndikalistisk Føderasjon* forhandlinger om samling med et likelydende brev sendt til Landsorganisasjonen, DNA og NKP i begynnelsen av mai 1933. Det kom positivt svar fra NKP og landsorganisasjonen, mens DNA's landsmøte forkastet en slik samling mot 26 stemmer. Mot Dag mente dette ”ikke bare skyldes gamlet fraksjonelt fiendskap, men også er et uttrykk for frykt og usikkerhet, og fremforalt et vidnesbyrd om svakhet.”²²¹

'Frykt', 'usikkerhet' og 'svakhet', som tidligere nevnt 'sur grettenhet' og 'saboterende holdning', man kan jo undre seg over hvor oppriktige disse samlingsbestrebelsene i 1933 var. Jeg tviler ikke på at intensjonene var de aller beste, men å slenge om seg med slike karakteristikk bidro ikke særlig til det Trond Hegna kaller ”en positiv forhandlingsatmosfære.”²²² At Erling Falk skulle være en av Mot Dags forhandlere gjorde knappast saken bedre. Gjennom 1934 var kritikken mot DNA skarp, og tildels barnslig. (Som når Mot Dag i sitt 17. mai-

²¹⁹ Bull 1987, s. 226.

²²⁰ ”MD” nr. 6, 1. mai 1933, s. 174.

²²¹ ”MD” nr. 8 30. juni 1933, s. 220

²²² Hegna 1983, s. 220.

nummer for 1934 trykket Øverlands dikt *Rent flag*, og fant det for godt å opplyse at ”nedenstående dikt er nektet optagelse i ’Arbeiderbladet’s 1ste mai-nummer.”²²³) Men vinteren 1934/35 kan godt betraktes som et vendepunkt i denne sammenheng. Trygve Bull mener at DNAs valgseier ved kommunevalget i 1934 bidro til en mer positiv tone overfor DNA i tidsskriftets spalter.²²⁴ Også andre forhold kan pekes på:

For det første var Falk blitt syk, og maktet ikke lenger å holde alle tråder i sin hånd slik han hadde gjort inntil da. For det andre var organisasjonen på konkursens rand, med økonomiske vanskeligheter som det var ”en nesten umenneskelig oppgave” å håndtere.²²⁵ For det tredje kan man med Maren Hegna spekulere i om ikke et ”behov [...] for å etablere mer stabile liv, stifte familie etc.” begynte å gjøre seg gjeldene for motdagistene.²²⁶

Alt dette bidro nok til at uformelle samtaler om samling kom istand mot slutten av 1935. Den uttalte grunnen kan imidlertid Eva Lundgren få formulere:

Som en integrert del av arbeiderbevegelsen kom Mot Dag tidlig til å innta en frontstilling mot fascismen, og arbeidet for en bredest mulig folkefront da fascismen ble en trussel også i Norge. Denne politikken ble fulgt helt til sin ytterste konsekvens da Mot Dag oppløste seg for å slutte seg til hovedfronten – Arbeiderpartiet.²²⁷

På den måten kan man si at tilbaketreddenen til DNA også var del av Mot Dags antifascistiske kamp.

6. Solidaritet

Tilslutt skal jeg peke på de rent praktiske handlinger som motdagistene utførte, først og fremst med tanke på sine tyske fettere. Erling Falk fikk som sagt kontakt med KPO på en Tysklandsreise i 1928, fire år senere gjennomførte han en ny reise til Tyskland, denne gangen sammen med Arne Ording. Nye møter med KPO sto på agendaen, og Trygve Bull forteller at

²²³ ”MD” nr. 13, 17. mai 1934, s. 247.

²²⁴ Bull 1987, s. 269.

²²⁵ Vogt, Johan: *Muntre memoarer*, Oslo 1978, s. 60.

²²⁶ Hegna 2000, s. 208.

²²⁷ Lundgren, Eva: ”Mot Dag og arbeiderbevegelsen”, s. 167-193 i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1984, s. 170.

da Ording og Falk kom tilbake ble Mot Dag forberedt på ”å stå til disposisjon f.eks. som kurerer på sykkel” i tilfelle av borgerkrig i Tyskland.²²⁸

Meg bekjent var det riktignok få syklende motdagister i Mellom-Europa etter at Hitler kom til makten, men bare tanken tyder jo på at organisasjonen forpliktet seg utover å bedrive åndskamp. Det mest nærliggende var selvsagt å støtte KPO finansielt, Mot Dag organiserte en innsamlingsaksjon våren 1933, hvor de som var ”enige i de politiske synspunkter som Mot Dag alltid har hevdet” ble oppfordret til å bidra.²²⁹

Da forholdene i Tyskland utover våren 1933 begynte å bli vel farlige for opposisjonelle var det mange som flyktet, noen av disse til Norge. Flere av dem, skriver Trygve Bull, ble fullverdige medlemmer av Mot Dag, spesielt gjaldt det Max Strobl fra KPO og Willy Brandt fra SAP. Førstnevnte utga sent i 1933 en brosjyre om *Den brune terror* i Tyskland på Fram Forlag, mens Willy Brandt skrev artikler for tidsskriftet, ”eller [...] i det minste bidro til innholdet i noen av dem”, slik Einart Lorenz formoder.²³⁰ Disse to, og flere med dem, deltok på den første av sommerleirene som Mot Dag organiserte i forbindelse med arbeidet på *Arbeidernes Leksikon*, sommeren 1933. Åstedet var Dorr ved Minnesund, og ved siden av å produsere leksikalske artikler, kan man med Trond Hegna kalle det et ”politisk kultursentrum med sterk nordisk og europeisk orientering.”²³¹ Sammen med de påfølgende leirene i 1934 og 1935 representerte disse samlingene ”betydelige ledd i dannelsen av et politisk miljø som sammen med arbeidet mellom leirene øvde en veldig tiltrekning særlig på akademisk ungdom som var opptatt av politikk og samfunnsspørsmål i en spennende tid”, igjen ifølge Hegna.²³²

Mot Dag gav dermed direkte hjelp i form av penger, men lot også de tyske flyktninger engasjere seg i politikk. I tilfellet Willy Brandt har Einhart Lorenz påpekt at Brandt hadde en egen politisk agenda, men også ble brukt av Mot Dag som redskap for deres egne politiske manøvrer.²³³

²²⁸ Bull 1987, s. 265.

²²⁹ ”MD” nr. 4, 10. mars 1933, s. 87. Innsamlingen brakte, ifølge tidsskriftets egne tall, inn den nette sum av 1061,50 kr. ”MD” nr. 6, 1. mai 1933, s. 155.

²³⁰ Lorenz, Einhart: *Willy Brandt i Norge*, Oslo 1989, s. 88.

²³¹ Hegna 1983, s. 213.

²³² Hegna 1983, s. 213.

²³³ Lorenz 1989, s. 86.

7. Oppsummering

Mot Dags bidrag i den antifascistiske kamp lar seg ikke skille fra organisasjonens øvrige virksomhet. Som frittstående gruppe i en relativt isolert posisjon ble den i stor grad nødt til å skape egne arenaer hvorfra den kunne utfolde seg. Både Arbeidernes Aftenskole, Clarté i Norge og Fram Forlag var således motdagistiske initiativ, alle skulle bidra til en opplyst arbeiderklasse på veien mot det sosialistiske samfunn. Formålet var å skape en alternativ arbeiderkultur, en motkultur, i motsetning til den kulturen som hørte det borgerlige samfunn til.

Fascismen var for Mot Dag en konsekvens av kapitalismen og ville være overvunnet i og med gjennomførelsen av sosialismen, så opplysningsvirksomheten som Mot Dag gjorde til sin hovedoppgave kan tolkes både som pro-sosialistisk og anti-fascistisk. Med revolusjonen som siktemål utgav organisasjonen bøker, den søkte å skolere arbeidere gjennom aftenskolen og den utførte et sosialistisk opplysningsarbeide blant studenter og gymnasiaster.

Imidlertid var gruppen ganske stående på sidelinjen sett i forhold til den norske arbeiderbevegelse, medlemmene var mer eller mindre *persona non grata* for både DNA og NKP, ikke fordi de var forferdelige mennesker, men fordi de ofte og gjerne gav uttrykk for sin spesielle oppfatning av tingenes tilstand. Gitt denne isolerte posisjonen *kunne* opplysningsvirksomheten vært karakterisert slik:

Visdom blir solgt på det øde torget
der kundene aldri kommer
og på steinåkeren der bonden
forgjeves pløyer etter brød²³⁴

Dette passer vel godt på den selvfølelsen som motdagistene gav uttrykk for, de satt som sagt på sannheten og la sjelden skjul på det. Men sitatet som det står innebærer at Mot Dag var eneste fraksjon av norsk arbeiderbevegelse som forstod tingenes tilstand, og et slikt syn lar seg neppe forsvare. Mot Dags oppfatning av krisepolitikken til DNA som en åndelig kapitulasjon for, og en forberedelse til, fascismen er på den ene side vidnesbyrd om et

²³⁴ Johannesen, Georg: *Ars moriendi eller de syv dødsmåter*, Oslo 1996 (1965), s. 52.

revolusjonært perspektiv som DNA-ledelsen ikke (lenger) delte, på den annen side et godt eksempel på hvorfor Mot Dag sto i en isolert posisjon.

Etter kommunevalget i 1934 ble tonen en annen, dels av politiske grunner, dels på grunn av økonomiske og personlige forhold. Mot Dags tilbaketreden til DNA kan ses som resultat av en folkefront-taktikk for å bekjempe fascismen, noe som samtidig innebar at det revolusjonære perspektivet ble oppgitt.

Den ene plattformen som Mot Dag ikke selv skapte, men behersket, på 1930-tallet var Det norske Studentersamfund. Siden jeg er i det poetiske hjørnet:

”Mot Dag” höll möte. Fullsatt sal.
Rapporter. Analys. Kritik.
Längst frem en man med hjässa kal
och hård och hänsynslös logik.²³⁵

Den betydning som Mot Dag hadde i norsk antifascistisk virksomhet begrenser seg dermed til studenterverdenen og som en forlengelse av den: blant gymnasiaster. Organisasjonen lyktes med å forhindre en norsk studentefascisme, men på dens egne premisser var dette ikke avgjørende for at fascismen ikke fikk fotfeste i Norge. Skal vi legge Trond Hegnas tall til grunn var nok ”100 norske studenter eller mer” fornøyde med å slippe en skjebne som stivfrossent lik i Russland under den andre verdenskrig, eller fengslet som landssvikere under det norske rettsoppgjøret etter samme krig. Men i 1936, og i perioden forut for dette årstallet, bør ikke omlag 100 studenter gis avgjørende vekt på skålen som veiet for og mot fascisme i Norge.

For å vende tilbake til fotball-metaforen: Gøran Sørloth's motdagistiske agitasjon og Rune Bratsehts motdagistiske progagandisme sørget for seier i hjemmekampen mot Nederland i 1993, men det hadde neppe lyktes landslaget å kvalifisere seg til VM i USA i 1994 uten det prinsipielle synet som Drillo la til grunn for hvordan mannskapet skulle opptre. Motdagistene var ikke en Vålerenga-klan som sang eller ikke sang på bakgrunn av hva spillerne gjorde, men de var heller ikke treneren som bestemte hvordan laget skulle opptre. På den arenaen som norsk arbeiderbevegelse utgjorde i mellomkrigstiden kan de best beskrives som en Erik

²³⁵ Arvidson, Stellan: *Stjärnhavskust*, Stockholm 1944, s. 89. Det var Trygve Bull som gjorde meg oppmerksom på diktsamlingen: Bull 1987, s. 264.

Mykland: I stand til det meste, men dessverre upålitelig. Myggen la etterhvert opp – og ble en kjær figur på byen i Oslo etter hva det fortelles – og noen har sett Mot Dags tilbaketreden til DNA i et lignende perspektiv. Således Torolv Solheim, som jeg nevnte i innledningen oppfattet han Mot Dag som bestående av tre generasjoner med synkende verdi, og Solheim så derfor Mot Dags tilslutning til DNA i 1936 slik:

Det var forskyvning i medlemsmassen mot dei to siste gruppene, som gjorde det lett for den opportunistiske delen av Mot Dag å få kjørt ut den sjuke Erling Falk for å få billett til folkehotellet Arbeiderpartiet i slutten av tretti-åra. [...] Det [vart] lite og inkje att av motdagismen som åndsretning i norsk politikk etter inngangen i folkehotellet.²³⁶

Motdagistisk antifascisme i praksis kan dermed bestemmes som betydningsfull for unge intellektuelle, den utfoldet seg i Studentersamfundet og ved andre åpne møter, samt ved utgivelsen av tidsskriftet *Mot Dag* og utgivelser på Fram Forlag, - og den ble konkludert med en oppgivelse av det revolusjonære perspektiv og den derav begrunnede tilbakevending til DNA.

²³⁶ Solheim 1977, s. 123f.

KONKLUSJON

Mot Dag anså seg selv som del av arbeiderbevegelsen, og både organisasjonens forståelse av fascisme og virksomheten som den utfoldet i antifascistisk retning må forstås på denne bakgrunn.

Det betyr: Mot Dags selverklærte posisjon som marxister legger greie føringer for hvordan fascismen ble forklart. De var ikke sosialdemokrater som med David Beethams ord oppfattet fascismen som et avvik fra kapitalismen, men heller ikke Komintern-tro kommunister som betraktet fascismen som kapitalismens agenter for å bevare sitt klasseherredømme.

En fascistisk bevegelse var ifølge Mot Dag småborgerlig i sitt vesen, og hadde dermed en selvstendig eksistens utover å være leietropper for kapitalister truet av undergangen. Den ble brukt av kapitalismen som et redskap for å bevare den økonomiske makten, men fascismen ble dermed innehavere av den politiske makt, og som sådan i stand til å handle på selvstendig basis. Helt frem til tidsskriftet *Mot Dags* siste nummer ble denne oppfatningen holdt i hevd, og siden jeg har sett tidsskriftet som det rene uttrykket for den motdagistiske oppfatning av tilværelsen, blir det dette som svarer til Mot Dags forståelse av begrepet fascisme.

Likevel kan man plassere Mot Dag nærmere Komintern enn sosialdemokratene når det gjelder plassering i arbeiderbevegelsen, i den forstand at de delte et revolusjonært perspektiv på tingenes tilstand. Gang på gang konkluderte motdagistene slik Arne Ording gjorde i *Det tredje rike* (1933): ”Det kapitalistiske samfunns krise stiller hele den arbeidende befolkning overfor valget mellom sosialisme eller undergang i barbari.”²³⁷

Uenighetene som gruppen målbar i forhold til Komintern bør dermed betraktes mer som uenighet om taktikk og strategi enn som forskjellig grunnoppfatning. Teorien om socialfascisme sto ifølge Mot Dag ikke i virkelighetens tjeneste, den tilvirket og forsterket blant annet en splittet arbeiderbevegelse, som ikke kunne gjennomføre sosialismen og ikke heller kunne hindre undergangen i barbari.

²³⁷ Ording 1933, s. 239.

Svaret som Mot Dag gav på spørsmålet om hvordan fascismen skulle nedkjempes var dermed å samle arbeiderbevegelsen på et revolusjonært grunnlag, slik at industriarbeiderne gikk i forbund med andre arbeidende befolkningslag.

Siden fascismeforståelsen hele tiden ble knyttet opp mot en strategi for å gjennomføre en sosialistisk revolusjon, er det liten grunn til å skille den motdagistiske antifascisme ut fra gruppens generelle teori og praksis. Den hadde innbakt et begrep om motstand i sin forståelse, og var som andre aktører i mellomkrigstiden nødt til å forholde seg til fascismen som *fare*, ikke som et teoretisk problem. Gjennom kontakter i tysk arbeiderbevegelse hadde Mot Dag førstehånds kjennskap til tyske forhold før og under Hitler, og gjorde sitt for å bringe denne kunnskapen ut til en videre krets. Stikkordet er opplysning.

Gjennom Fram Forlag utgav gruppen i alt 92 titler, hvorav 11 direkte kan regnes som antifascistiske opplysningskrifter. Seks av disse var skrevet av motdagister, og forlaget brakte dermed viten til det norske torg som handelsmennene der ellers ikke ville ha tilbudt. En av tankene bak organiseringen av forlaget var å skaffe tilveie opplysningsmateriell som kunne danne grunnlaget for praktisk opplysningsvirksomhet.

Arbeidernes Aftenskole, det ligger i navnet, skulle drive kveldsundervisning blant arbeidere. Hovedsaklig var det teoretisk fordypning i marxismen som sto på pensum, blant annet basert på Erling Falks oversettelse av *Kapitalen*, men høsten 1933 tilbød Oslo-avdelingen av skolen et kurs hvor fascismen var tema. Arbeidet med denne skolen var ledd i bestrebelsene på å få et fotfeste *innad* i arbeiderbevegelsen, men på grunn av den isolerte posisjonen som Mot Dag befant seg i som frittstående gruppe ble skolen motarbeidet, spesielt av DNA, og fast grunn under føttene fikk Mot Dag aldri i den norske arbeiderbevegelse (noe annet gjelder for forhenværende *motdagister* fra og med sommeren 1936).

Organisasjonen lyktes bedre med det som den oppfattet som en av sine særlige oppgaver, nemlig å vinne akademikere og funksjonærer for arbeiderbevegelsen. Gjennom frontorganisasjonen Clarté og gjennom å beherske Det norske Studentersamfund sørget Mot Dag for at en norsk studentfascisme aldri ble noe annet enn små tilløp. Organisasjonen skapte et miljø som det var spennende for unge folk å delta i, om det nå var ut fra den ene eller annen motivasjon. Med Torolv Solheims ord:

Siste generasjonen kom til etter at det hadde gått litt snobberi i medlemskapet av Mot Dag. Dette var den mest lettbeina typen, værhanen som alle rørsler i fremgang får tilsig av. Dei hadde liten ballast både i kunnskap og organisasjonspraksis. Men dei var bråkande kjekke, lo skingrande i alle retningar, både på rette og galne tidspunkt, når medmotdagistar hadde ordet i debatten, eller dei hadde ei frellestund på ein eller annan kafé med nokon av dei eldste koryfeane. Dei kunne halde lange foredrag om den politiske utvikling i Norge, for så å trekke seg til eksamen på oppgåve om parlamentarismen i Norge. Men dei sa Sigurd, Helge og Arnulf om Sigurd Hoel, Helge Krog, og Arnulf Øverland.²³⁸

Motivasjonsgrunnene skal jeg ikke spekulere videre over, hovedsaken er at gjennom kontakt med dette miljøet ble mange unge vaksinert mot en fascistisk flørt.

Dermed blir spørsmålet om Mot Dags betydning i norsk antifascistisk kamp et spørsmål om hvilken betydning man skal tillegge kampene i Studentersamfundet og blant studenter og gymnasiaster forøvrig. Jeg har forsøkt å være djevelens advokat i underkapitlet 'åndskamp', hvor poenget er at en debatt i Det norske Studentersamfund i Oslo både sosialt og geografisk ikke skal hauses opp til voldsomt betydningsfullt for hva som ellers foregår i samfunnet. To eksempler på de "voldsomme kamper" som Trygve Bull skriver om, men begrepet da brukt i dets fysiske forstand, har jeg likeledes trukket frem for å illustrere den relativt uskyldige atmosfæren som disse hendelsene fant sted i.

Det er ikke pent å slå en dame, og overhodet skal man ikke ty til vold – for å bruke min mor som sannhetsvitne –, men sett i forhold til andre land må man vel regne dette som ganske uskyldige hendelser, både kilevinken og Forumslaget 27. april 1934.

For atter å vende tilbake til fotballmetaforen (som ikke ble lansert tilfeldig): Norge slo Nederland 2-1 på Ullevål i 1992, det siste målet ble scoret av Gøran Sørloth og dermed ble det han som rent formelt sikret Norges seier. Poenget er i denne sammenheng: Hva hvis en mann passerte Ullevål Stadion denne kvelden på tur opp til Sognsvann og sa hoderystende til seg selv: *Idioter, idioter, idioter?* Ville ikke dette tilsvare en upolitisk person som drev forbi Uranienborgsveien 11 en kveld på 1930-tallet og forsverget åndskampen og alt dens vesen?

En fotballkamp kan synes intens for den som har interesse av slikt, og like intense kunne debatter i Studentersamfundet være. I begge tilfeller er det en intensitet som oppleves av dem

²³⁸ Solheim 1977, s. 123.

som i en eller annen forstand deltar, men det gjelder likeledes for begge arenaer at relevansen for det øvrige samfunn er høyst begrenset.

Jeg slutter meg dermed til at Mot Dags betydning i den antifascistiske kamp var å forhindre en norsk studentfascisme, men jeg setter spørsmålsteget ved om dette var så verdifullt som man kan få inntrykk av. Andre forhold har nok spilt en større betydning, som Kjartan Fløgstad insiterer på i *Brennbart* (Oslo 2004), så var for eksempel de tradisjonelle motkulturene – pietismen, avholdsfolket og målbevegelsen – immune mot en fascistisk påvirkning.

ETTERORD

Mot Dag som gruppe ble oppløst sommeren 1936, og dette skyldtes som sagt delvis politiske forhold. Men dermed oppgav jo ikke *motdagistene* som personer sitt antifascistiske engasjement, noe av poenget med å gå tilbake til DNA var netopp å kunne drive politisk virksomhet i en større bevegelse:

Det teoretiske, marxistiske arbeid vil imidlertid få øket verdi når det kan drives i nær kontakt med arbeidernes massebevegelse og dens daglige klassekamp. Mot Dags medlemmer vil nu kunne fortsette dette arbeid innenfor Arbeidernes Oplysningsforbund.²³⁹

Jeg skal ikke redegjøre for den videre historien til alle motdagister fra 1936 av, men noen av dem har vært spesielt fremtredende i min fremstilling. Om disse kan jeg si:

Erling Falk, limet som holdt gruppen sammen så lenge han var frisk, var fra 1936 sterkt plaget av hjernesykdommen som skulle føre til hans død. Etter organisasjonens oppløsning flyttet han først til Teie i Vestfold, hvor han ”levde [...] mest av buljong og rødvin, og bad gamle venner bare om mindre lån.”²⁴⁰ Som del av sluttpakken i oppgjøret mellom DNA og Mot Dag hadde han fått en kontrakt med Tiden Norsk Forlag, og gav her ut boken *Hvad er marxisme* i 1937. 8. april 1940 satt han på toget til Stockholm for å forsøke en operasjon, den falt ikke heldig ut og Falk døde noen måneder senere.

Trygve Bull dro til Bergen for å bli en romanfigur av Agnar Mykle (portrettert som lektor Stabell i *Sangen om den røde rubin*), engasjerte seg i Sosialistisk Studentlag og bedrev på mange måter det samme arbeidet som Mot Dag bedrev i Oslo.

Trond Hegna fikk i juni 1940 tilbud om å bli redaktør for DNAs avis i Stavanger, ’1ste Mai’. Han slo til på tilbudet og ble fengslet av tyskerne for artikkelen ’Ingen nordmann til salgs!’ som ble trykket i slutten av september.

Karl Evang, Nini Haslund Gleditsch og Kristian Gleditsch ble medlemmer av Spania-komiteen, Nini Haslund Gleditsch var således den nordmann med lengst opphold i Spania under den spanske borgerkrig.

²³⁹ ”MD” nr. 6, 20. juni 1936, s. 168.

²⁴⁰ Nordby 1989, s. 78f.

Osv. osv. Noen mer fyldestgjørende beretning skal jeg ikke begi meg ut på. Rent generelt ble motdagistene en vital del av samfunnslivet etter gruppens oppløsning, jeg kan sitere Eivin Dahl, som i et kåseri på 1950-tallet så på de tidligere revolusjonære sosialistene med et kritisk blikk, og var glad over at han ikke hadde vært medlem av Mot Dag:

Hadde jeg vært ondskapsfull av natur, hvilket jeg absolutt ikke er, så kunne jeg – med tanke på gamle Churchill's berømmelige ord – ha sagt, at "aldri har så få sagt så mye til så lite gavn for så mange", og aldri har vi senere sett så mange levende bevis for, at dem som Vårherre gir forstand til i tide å fornekte sin fortid og løpe fra sin overbevisning, *dem* gir han også et embete.²⁴¹

Skal jeg helt avslutningsvis peke på et felt som kunne vært gjenstand for en videre forskning, må det være Mot Dags internasjonale forbindelser. Hvorvidt det finnes tyske kilder til kontakten mellom KPO og Mot Dag har jeg ikke undersøkt, men det måtte være et spennende felt å begi seg inn på.

²⁴¹ Pettersen, Arne: *Norske rothoggere*, Oslo 1983, s. 295.

LITTERATUR OG KILDER

Listen omfatter bare arbeider som direkte har vært brukt.

- Arvidson, Stellan: *Stjärnhavskust*, Stockholm 1944
- Beetham, David (ed.): *Marxists in face of fascism*, Manchester 1983
- Berg, Arngeir (red.): *Veteraner*, Oslo 1990
- Berg, Siv Frøydis: *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet*, Oslo 2002
- Bjørneboe, Jens: *Stillheten*, Oslo 1995 (1973)
- Bjørneboe, Jens: "Fra Falk til Werfel eller Mot Dag og den politiske myndighetsalder", s. 108-115 i *Bøker og mennesker*, Oslo 1979
- Brevig, Hans Olaf og Figueiredo, Ivo de: *Den norske fascismen – Nasjonal Samling 1933-1940*, Oslo 2002
- Bull, Trygve: *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1987 (1955)
- Dahl, Hans Fredrik: *Norge mellom krigene*, Oslo 1973
- Dahl, Hans Fredrik: "1930-årene på ny", s. 296-310 i *Samtiden nr. 3/1973*
- Dahl, Hans Fredrik: *Quisling – en norsk tragedie*, Oslo 2004
- Dahl, Willy: *Gjensyn – en lesar krysser sine bokmerker*, Bergen 2005
- Eidem, Odd: *Pieter og jeg*, Oslo 1979
- Emberland, Terje og Roughvedt, Bernt: *Det ariske idol*, Oslo 2004
- Evang, Karl: *Rasepolitikk og reaksjon*, Oslo 1934
- Figueiredo, Ivo de: *Fri mann, Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, Oslo 2002
- Gerhardsen, Einar: *Unge år*, Oslo 1976 (1974)
- Gleditsch, Kristian: *Foran en ny verdenskrig*, Oslo 1935
- Gleditsch, Nini Haslund: *Vær utålmodig menneske!*, Oslo 1980
- Hagtvatn, Bernt (m.fl.): *Who were the fascists*, Bergen-Oslo-Tromsø 1980
- Hegna, Maren: "Intellektuelle strebere", s. 197-211 i *Arbeiderhistorie*, Oslo 2000
- Hegna, Trond: *Min versjon*, Oslo 1983
- Johannesen, Georg: *Ars moriendi eller de syv døds måter*, Oslo 1996 (1965)
- Johannesen, Georg: *Om den norske tenkemåten*, Oslo 2004 (1975)

- Langfeldt, Knut: "To årtier frem til 1940", s. 172-323 i John Elden (m.fl.): *Det norske Studentersamfund gjennom 150 år*, Oslo 1963
- Lorenz, Einhart: *Willy Brandt i Norge*, Oslo 1989
- Lundgren, Eva: "*Mot dags sjel og motdagistenes gud*": religionsforståelsen som innfallsvinkel til forståelse av *Mot Dag*, gjennom en organisasjons- og en ideologianalyse, Bergen 1978
- Lundgren, Eva: "Mot Dag og arbeiderbevegelsen", s. 167-193 i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1/1984
- Nordby, Trond: *Karl Evang – en biografi*, Oslo 1989
- Olstad, Finn: *Einar Gerhardsen – en politisk biografi*, Oslo 1999
- Ording, Arne: *Det tredje rike*, Oslo 1933
- Paxton, Robert O.: *The Anatomy of Fascism*, London 2004
- Pettersen, Arne: *Norske rothoggere*, Oslo 1983,
- Pryser, Tore: "Klassen og nasjonen", bind 4 i Edvard Bull (m.fl.): *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1988
- Sanness, John: "Ung i 30-årene", s. 73-96 i *Ungdom og samtid*, Oslo 1970
- Skirbekk, Gunnar: "I refleksjonens mangel...", s. 42-65 i *Kulturell modernitet og vitenskapelig rasjonalitet*, Bergen 1992
- Solheim, Torolv: "Trygve Friis Bull – Mot Dag mot kveld", s. 117-128 i Terje Bodin Larsen (red.): *Fossegrimen*, Oslo 1977
- Stanghelle, John: *Nini Haslund Gleditsch – opprør, ein biografi*, Oslo 1993
- Tjelmeland, Hallvard: "Mot Dag", bind 2 i Trond Berg Eriksen (m.fl.): *Norsk litteraturhistorie – sakprosa fra 1750-1995*
- Valaker, Tormod: *Litt fascisme, hr. statsminister!*, Oslo 1999
- Vogt, Johan: "Erling Falk og 'Mot Dag'", s. 20-37 i *Samtaler på en forstadsbane og andre essays*, Oslo 1953
- Vogt, Johan: *Muntre memoarer*, Oslo 1978
- Vogt, Johan: *På talefot med sin egen ungdom*, Oslo 1990
- Vold, Jan Erik (red.): *Ragnar Vold – Motstand, artikler i Dagbladet 1930-1935*, Oslo 2006
- Zachariassen, Aksel: *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*, Oslo 1977

OPPSLAGSVERK

- *Arbeidernes Leksikon*
- *Pax Leksikon*

TIDSSKRIFTER

- *Clarté 1929-1931*
- *Mot Dag 1931-36*